

PODEŽELJE OD RURALNOSTI DO RURBANOSTI

VLADIMIR DROZG

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
vladimir.drozg@siol.net

Prispevek obravnava razvoj geografije podeželja v Sloveniji in njegov preplet s prostorskimi, demografskimi ter družbeno-kulturnimi vidiki. V teoretičnem delu so predstavljene različne opredelitve podeželja in spremembe v njegovem razumevanju skozi čas. Analiza slovenskih raziskav kaže, da je bila pozornost dolgo usmerjena predvsem v procese urbanizacije, suburbanizacije in praznjenja podeželja, medtem ko so bile socialne dimenzije pogosto prezrte. V zadnjih letih se pojavlja več raziskav, ki vključujejo vidike ranljivih skupin, kot so starejši, kmečke ženske, Romi in kvir prebivalstvo, kar nakazuje premik k bolj vključujočemu razumevanju podeželskega prostora. Prispevek poudarja potrebo po celostnem in inter-disciplinarnem pristopu k preučevanju podeželskega prostora.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.4.2026.2](https://doi.org/10.18690/um.ff.4.2026.2)

ISBN
978-961-299-136-4

Ključne besede:
podeželje,
transformacija podeželja,
podeželje in mesto,
Henri Lefebvre,
Slovenija

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.4.2026.2](https://doi.org/10.18690/um.ff.4.2026.2)

ISBN
978-961-299-136-4

Keywords:

rural area,
transformation of
countryside,
countryside and city,
Henri Lefebvre,
Slovenia

THE COUNTRYSIDE FROM RURALITY TO RURBANITY

VLADIMIR DROZG

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
vladimir.drozg@siol.net

In the first part of the paper the relations between countryside and town are described. This has changed from self-sufficient countryside over the era of countryside urbanization to the final era of rurbanity. Until the 18th century the countryside and the town were more or less separate, autarchy was the main characteristic of both areas. In the second era, that coincides with industrialization and urbanization process, the city overcomes the countryside. In the third era the strengthening of countryside economic and cultural power can be recognized. In the second part of the article the characteristics of the countryside are presented according to Lefebvre's scheme of production of space. The human activities in space, ideas about the countryside and perception of countryside are the main topics. Among human activities, the changes in settlement structure are presented, the technical and social infrastructure and land use as well. The ideas of countryside have changed from organic structure with tide connections to nature over left behind area that needs the state's help to new rurality. In the perception of countryside three stages can be recognized: imaginations of rurality, less development area and stage of polyfunctional, hybrid countryside.

University of Maribor Press

1 Uvod

Podeželje je, tako kot mesto, območje s svojskimi socialnimi, gospodarskimi in kulturnimi značilnostmi, kar ustvarja specifično zgradbo in podobo prostora. Pojem menda izvira iz obdobja antičnega Rima, tako navaja Raymond Williams (2019, 81), ko je to postalo neodvisen organizem, mesto, ki gre svojo pot, se razvija po svoje, neodvisno od razmer v okolici. Predmet znanstvene obravnave v smislu elementov in kriterijev, ki ju definirajo, pa sega šele v drugo polovico 19. stoletja (Redepenning 2019, 316). Glede na izkušnjo iz srednjega veka, ko sta mestno obzidje in mestna vrata razmejevala dva »svetova«, je prevladal urbano-centrični vidik v smislu mesto – nemesto. V Leksikonu geografije podeželja tako najdemo oznako: »podeželje je dokaj nejasen pojem, ki označuje območje zunaj mest« (Kladnik 1999, 163). Danes temu ne bi povsem pritrdili, kajti zunaj mest je poleg podeželja še območje prvobitne narave, kjer je učinkov človekovega delovanja le toliko, da v pokrajini niso razpoznavni ali dominantni. Podeželje pa je kulturna pokrajina, rezultat človekovega delovanja. To navaja dvojje: odnos med tremi deli ekumene ni stalen, in drugo, spoznavanje podeželja, mesta in prvobitne pokrajine, je ključno za razumevanje vsakega od njih in za razmejevanje med njimi. Podeželje in mesto sta komplementarna, ni enega brez drugega, in antagonistična hkrati – toliko sta različna, da drugačnost enega uporabljamo pri definiranju drugega. Isto velja za območje prvobitne narave, ki se zajeda v podeželje. Ne le da so te zaplate iz desetletja v desetletje manjše, tudi vplivi iz urbaniziranih območij spreminjajo naravni ekosistem.

Evidentiranje in spoznavanje pokrajine je ena od osrednjih vsebin geografije. Opraviti imamo s predmetom spoznavanja, spremembami, ki nastajajo, dejavniki, ki spremembe povzročajo, njihovo intenziteto in stanjem pred in po spremembi; merodajni so obseg, oblika in zgradba tega, kar je bilo prej in kar je nastalo. Pri tem hodimo po tanki črti; pogosto se pri prikazovanju in pojasnjevanju sprememb posvečamo samo enemu dejavniku, mnoge druge, ki so prav tako vzrok ali posledica sprememb, pa spregledamo ali zanemarimo. In še druga past: trenutne razmere v pokrajini so posledica preteklih razmer, hkrati so vzrok sprememb, do katerih bo prišlo v prihodnosti. A razmer v prostoru, ki so botrovale sedanjim, ne poznamo povsem, o njih sklepamo iz fragmentov, zato tudi prihodnih sprememb ne znamo predvideti dovolj zanesljivo.

Dejavniki, ki prostor vzpostavljajo, se nenehno spreminjajo, s tem pa tudi njihova pojavnost v prostoru. Zavedanje o tem je pomembno v smislu zgodovinskega – razvojnega in kulturnega poznavanja vseh delov ekumene. V nadaljevanju želimo pokazati spreminjanje podeželja: tako razmerje napram mestu, kajti razvoj podeželja je tesno povezan z mestom ter značilnostmi podeželja v posameznih obdobjih tega odnosa. Izbrali smo nekoliko drugačen pristop od običajnega. Pri tem podeželje prikazujemo kot rezultat delovanja človeka, njegovih predstav, razumevanja in posegov v prostor.

2 Spreminjanje odnosa med mestom in podeželjem

Odnos med mestom in podeželjem je več kot oznaka dveh oblik poselitve. Ta odnos je ambivalenten – napajata in razvijata se drug iz drugega (čeprav se intenzivnost tega odnosa spreminja), drug drugemu sta referenčni točki in predmet primerjave, predstavljata dve skrajnosti socialnih in gospodarskih razmer ter lastnosti kulturne pokrajine. Če govorimo o podeželju, ne da bi ob tem imeli v mislih tudi mesto, skorajda ni mogoče; in obratno prav tako. Prikaz tega razmerja je možen samo z vpogledom v preteklost, z zgodovinsko podkrepljeno analizo sedanjosti, rekonstrukcijo preteklosti, kajti sedanjost je posledica preteklosti. Vprašanje je, kaj imamo v mislih, ko govorimo o razmerju med dvema tipoma prostora, med dvema socialno, ekonomsko in morfološko različnima tipoma pokrajine? Zagotovo so to vsebine, ki prostor vzpostavljajo, pa tudi razmere in procesi, ki posamezne vsebine določajo. V odnosu med mestom in podeželjem lahko prepoznamo nekatere značilnosti, ki navajajo na misel, da ta ni bil vedno enak, temveč se je spreminjal. V 18. stoletju sta si bila mesto in podeželje bolj različna kot podobna, kar za današnji čas ne velja. Prepletenost podeželja in mesta je danes večja kot je bila kdaj koli v preteklosti, zato obstajajo obsežna prehodna območja, ki niso povsem urbana, niti niso več podeželska. Meja med mestom in podeželjem se je iz ozkega pasu okoli mesta spremenila v obsežno območje.

Vsega, kar je zapisano v nadaljevanju, ni mogoče v zadovoljivi meri empirično dokazati, saj manjka dovolj trdnih podatkov. Ob pomanjkanju boljših smo uporabili takšne, ki se posredno nanašajo na obravnavano stvarino. Težava je v časovni oddaljenosti predmeta, ki dolgo ni bil predmet raziskovanj. Razmejitev med obdobji razvoja v tako kompleksni in raznovrstni vsebini tudi ne more biti enoznačna, zato točka, na kateri bi lahko razmejili obdobja, ne obstaja. Nekatere značilnosti podeželja iz prvega obdobja je mogoče opaziti še v naslednjem, nekatere značilnosti tretjega

obdobja so zaživele že pred »opredeljenim« koncem drugega. Gospodarski in socialni procesi namreč ne potekajo enako intenzivno, zato je razmejitev obdobji zelo okvirna. Nekdanje stare strukture in oblike segajo v čas, v katerem je splošna usmerjenost novega že jasna in določna. Tisto, kar se zdi kot nekdanji (stari) red, se pojavlja še naprej, čeprav vse manj jasno, očitno in vse bolj spremenjeno, prilagojeno izkustvu novega obdobja. V odnosu med mestom in podeželjem lahko v Sloveniji prepoznamo tri obdobja oziroma tri razvojne stopnje.

2.1 Obdobje samobitnosti podeželja

Ta oznaka izpostavlja organskost, samostojen razvoj, brez pomoči drugega (SSKJ, geslo »samobiten«). Podeželje in mesto sta bila do 19. stoletja dve ločeni, samozadostni območji, ki sta se razvijali in delovali večinoma neodvisno ena od druge, v skladu z njunimi zakonitostmi, potrebami in težnjami. Prihajalo je tudi do stikov med območjema; mesto je bilo upravno središče, katerega pristojnost je segala tudi na podeželje, a to so izjemne dejavnosti, ki se le malo odražajo v vsakdanjem življenju. Uveljavljeno mnenje o tesni povezanosti, celo podrejenosti podeželja mestu, se zdi vprašljivo, če upoštevamo, da so bili v srednjem in novem veku prebivalci mest tudi poljedelci; od tod izraz *mesto meščanov poljedelcev* (nem. Ackerbürgerstadt) in da je bilo v vsakem mestu znotraj obzidja tudi območje, namenjeno vrtovom in pridelovanju hrane. Sergej Vilfan piše, da so meščani obdelovali tudi zemljo zunaj obzidja, mesta so imela svoje gmajne ali pravico do soudeležbe na nekaterih gmajnah (Vilfan 1980a, 72). Mesto torej ni bilo zgolj upravno in trgovsko središče, bilo je tudi kraj kmetijske proizvodnje in nikakor ne drži, da je podeželje povsem oskrbovalo mesto s hrano in kmetijskimi proizvodi.

Tudi trditev, da so bila mesta središča neagrarnih dejavnosti ne pomeni, da na podeželju tovrstnih obrtnikov ni bilo. Izpričana avtarkičnost podeželja zagotovo vključuje tudi samozadostnost glede rokodelskih opravil. Številni obrtniki, na primer kovači, mlinarji, zidarji, lončarji, pečarji, tkalci, so delovali tudi na podeželju, kot lahko sklepamo iz Baševega zapisa o domači obrti (Baš 1984, 262). Na drugem mestu je, kot navaja Baš (1938, 118), oblast konec 18. stoletja navajala kmete k domači obrti in »fabrikantstvu«. Cehovski predpisi so sicer uvajali monopol mestnih obrtnikov, a vaščanom je bilo dovoljeno ukvarjanje z obrtmi, ki so jih potrebovali za vsakdanje življenje, pojasnjuje Gerhard Henkel (1999, 182), druge, bolj specializirane obrti (orožarji, zlatarji), pa so bile rezervirane za obrtnike v mestih. Maja Žvanut (1994, 176) piše, da je plemstvo predmete za vsakdanjo uporabo naročalo pri vaških in

mestnih obrtnikov). Da podeželje ni bilo zgolj območje agrarnih dejavnosti, kažejo tudi številni primeri fužinarstva in industrije, sicer večinoma povezanih z rudarstvom in predelavo rudnin ter pridobivanjem in obdelovanjem lesa, še preden se je ta pojavila v mestih. Pomislimo na rudarjenje in fužinarstvo v Mežiški dolini, ki sega v 18. stoletje, ko na tem območju še ni bilo nobenega mesta (Drozg 2022). Podobno velja za Idrijo in Kamniško Bistriško ravnino, kjer so v 18. stoletju delovale manufakture. Posledično, kot pišeta Vladimir Klemenčič in Matjaž Jeršič, je bil delež kmečkega prebivalstva v začetku 20. stoletja manjši od deleža prebivalcev, zaposlenih v industriji (Klemenčič, Jeršič 1967, 5). Res pa je, da so bili nosilci razvoja fužinarstva in drugih industrijskih dejavnosti industrialci, živeči v mestih ter tudi zemljiški gospodarji. Kar se upravljanja tiče, so podeželske skupnosti – vasi imele svojo, sicer omejeno avtonomijo. Člani so sami odločali o nekaterih zadevah, povezanih z življenjem na vasi, navaja Sergej Vilfan (1980b, 12). Oblast zemljiških gospodarjev, mimogrede, vsi niso živeli v mestih, temveč v gradovih in dvorcih na podeželju, je bila večinoma omejena na sodne in finančne zadeve. A ta se je v 18. stoletju zmanjšala, saj je njihove pristojnosti prevzela država (Vilfan 1980b, 85, 205), kar prav tako kaže na določeno stopnjo samostojnosti vaščanov. Kar se tiče vsakdanjega življenja na podeželju, Franjo Baš (1938, 120) piše: »Povetno je bil (kmet, op.p.) dirigan po predpisih gosposčine, moralno pa po naukih cerkve«; pomenljivo je, da ne omenja mest oziroma meščanstva. Na samobitnost kmečkega življenja sklepamo tudi iz zapisov etnologov glede stanja materialne kulture na podeželju, primer: oprema kmečkih hiš in stavbeno okrasje nima meščanskih prvin, temveč je povsem samosvoja, izvorna. Isto velja za prehrano, oblike praznovanja in običaje. Vilko Novak (1978, 154) o tem piše: »... na praslovanski osnovi se povsod in stalno uveljavlja samonikla domača ustvarjalnost ter tvornost na vseh področjih ljudskega življenja in uveljavljanja«.

V novem veku oziroma v 18. stoletju so se pričele uveljavljati meščanske prvine v stavbarstvu, prehrani in v oblačilih, predvsem v noši, ki so dopolnjevale in nadgrajevale prvotne kmečke (Novak 1978, 151). Pred tem je večji del podeželja živel v lastne okvirje zaznamovano življenje, podobno kot mesto v svoje. Stipe Šušvar (1988, 72) navaja francoskega sociologa Henrija Mendrasa, ki pravi, da so vaške skupnosti živele v relativni ekonomski, demografski, socialni in kulturni avtarkiji in so bile same sebi zadostne. Glavna dejavnost na podeželju v tem obdobju je bilo kmetijstvo. Kmetje so pridelali hrano in jo večinsko porabili, podobno tudi z drugimi življenjskimi potrebščinami, obleko, orodjem, znanje in veščine so se prenašale ustno, iz generacije v generacijo; od tod oznaka samozadostnost. Do 18. stoletja je

bilo življenje skupnosti orientirano navznoter, ne navzven. Podeželani so redko zahajali v mesto, meščani pa še redkeje na podeželje. Na to navaja tudi dejstvo, da je bil teritorij redko poseljen, da so bile prometne povezave slabe, kar je omejevalo stike z drugimi vaškimi skupnostmi in z mesti.

Razmerje med mestom in podeželjem v tem obdobju si lahko predstavljamo kot dualno strukturo prostora, kjer sta mesto in podeželje obstajala vzporedno in dokaj neodvisno eden od drugega. Podeželje je sicer bilo vir surovin, na primer lesa, rud, tudi delovne sile, območje »svežega zraka«, pomislimo na klimatska zdravišča, ki so nastajala v 19. stoletju, območje zabave, na primer lova. A ne glede na to, je podeželje živelo neodvisno, lastno življenje. (Razširjena) družina kot osnovna celica socialnih odnosov, produkcije in reprodukcije ter vas kot prostor socializacije, solidarnosti, nadzora in kot ekonomska skupnost, to so bili temelji podeželja. Bili so tako dominantni in čvrsti, da so se uveljavili tudi v industrijskih mestih, kamor se je preselilo veliko ljudi iz podeželja. Mesto in podeželje sta bila povezana na višji ravni – upravni, finančni, lastniški, manj pa v vsakdanjem življenju.

To obdobje je pričelo razpadati s pojavom manufakture in merkantilizma v 18. stoletju, dokončno pa je razpadlo s pojavom industrializacije, natančneje, s pojavom fordizma in akumulacijskega kapitalizma, ko se je tudi na podeželju uveljavil nov način življenja. Širjenje industrije na podeželje je povzročilo propad nekaterih obrti, stagnacijo drugih, redke so sprejele industrijski način dela in se zato obdržale. To je spremenilo utečen način gospodarjenja in posledično socialne razmere. Dualizem med obrtjo in industrijo, med individualnim in kolektivnim, je zaznamoval celotni gospodarski sistem tega obdobja. Naraščajoč vpliv mest oziroma dejavnosti, ki so zaposlovale tudi ljudi na podeželju, je povzročil diferenciacijo nekdanj enovitega območja. Baš navaja, da se je v krajih bližje deželnim cestam in železnici, več kmetov poleg kmetovanja ukvarjalo še z dopolnilnimi dejavnostmi, zato so prej sprejeli meščanski način življenja, imenuje jih »pomeščanjeni kmetje«, za razliko od tistih, ki so živeli v bolj odmaknjenih območjih, imenuje jih »patriarhalni kmetje« (Baš 1938, 122). Povzamemo lahko, da se je meščanska kultura oziroma vpliv mest na podeželju razmahnil šele po izgradnji prometnega omrežja, po uveljavitvi agrarnega kapitalizma ter po razmahu neagrarnih dejavnosti.

2.2 Obdobje pomestenja podeželja

Označuje obdobje med 20-timi in 90-timi leti prejšnjega stoletja, ko se je na podeželje intenzivno širil vpliv mest, predvsem v smislu gospodarskih in socialnih razmer. Pri tem lahko razlikujemo dve podobdobji.

V zgodnejšem obdobju, ki je trajalo približno do sredine prejšnjega stoletja, se je v slovenskih mestih hitro širila proizvodna dejavnost in s tem povezan način življenja, zajel pa je tudi podeželje. Povezave med mestom in podeželjem so se okrepile, čeprav sam proces ni bistveno spremenil niti gospodarske usmerjenosti niti načina življenja na podeželju. Kljub deagrarizaciji in urbanizaciji se je na podeželju ohranjalo kmetovanje in prvotni način življenja. Predvsem v bližini mest, na tako imenovanem industrijskem polmeseču, je bil proces deagrarizacije intenzivnejši. Kmetje so opuščali obdelavo zemlje in se selili v mesta, število prebivalcev se je pričelo zmanjševati. Delež prebivalcev, ki so se preživljali s kmetijstvom, je leta 1900 v Sloveniji znašal 66,6 %, do leta 1931 pa se je zmanjšal na 59,2 %. Močnejši padec je sledil po letu 1945, leta 1948 je znašal še 48,9 % (Klemenčič 2002, 10). Zaznati je mogoče tudi nasproten vpliv – podeželani so v mesto prenesli način življenja iz prvotnega okolja, predvsem v obliki običajev in praznovanj ter življenjskih navad; znotraj stanovanjskih sosesk iz tega obdobja so bili praviloma tudi vrtovi. Med prebivalci mest je pričela nastajati predstava o idiličnem podeželju, o vrednotah in krepostih podeželanov, o 4vrednosti ljudske kulture. Ernst Langthaler (2019, 297) pojasnjuje, da je takšen ambivalenten odnos posledica težnje po stabilni, patriarhalno urejeni skupnosti, ki so jo načenjale razredna nasprotja in socialna neenakost. Ne glede na to, so se v tem obdobju stiki med mestom in podeželjem sicer intenzivirali, vendar sta območji v bistvenih potezah ostali nespremenjeni.

Zaposlitev v industriji je za mnoge prebivalce podeželja pomenila možnost preživetja ali udobnejšega življenja. Nasproti sta si stala dva svetova: svet množične proizvodnje, brezosebne odnose, napram kolektivizmu in organskemu razvoju v sožitju z naravo. Širjenje industrijske kulture je tudi podeželje vključilo v trg delovne sile in izmenjavo blaga. Kmetijstvo je postalo vse bolj racionalizirano in je prevzelo načela industrijske proizvodnje. Iz podeželja so izhajali mnogi (pol)izdelki in surovine, ki so v mestih postali končni izdelek, predvsem pa delovna sila. Ob tem je podeželje izgubljalo nekdanjo samobitnost in se izgubljalo v novih gospodarskih in socialnih razmerah, ki so izhajale iz mesta. Mesto je postalo merilo vseh stvari, življenjskih stilov ter kulture in ključni dejavnik gospodarskega razvoja. Spreminjanje

načina gospodarjenja, preseganje časa in prostora, je vneslo v razmerje med mestom in podeželjem novo kakovost.

Industrijsko gospodarstvo se je razmahnilo v drugi polovici preteklega stoletja, po letu 1945, in takrat je podeželje zajela intenzivna urbanizacija in prav tako intenzivna deagrarizacija, izseljevanje in staranje prebivalstva, nemalo ljudi se je izselilo tudi v tujino. To je spremljalo slabljenje gospodarske osnove podeželja, nastajajočo praznino pa je zapolnjeval vpliv mest. Delež kmečkega prebivalstva v Sloveniji je leta 1953 znašal 40,4%, do leta 1981 se je zmanjšal na 9,4 % (Klemenčič 1971, 170 in 2002, 10). V tem času so se razmahnila delavsko kmečka gospodinjstva in dnevna potovanja delavcev-kmetov na delo v bližnja mesta. Leta 1961 je 52 % zaposlenih prebivalo zunaj kraja zaposlitve, deset let prej je bilo takšnih 41 % (ibid). V občini Domžale je bilo leta 1981 dnevnih migrantov več kot tri četrtine vseh zaposlenih, večina je na delo potovala z osebnim avtom, piše Stanko Pelc (1993, 64). Dnevni migranti in delavsko kmečka gospodinjstva so na podeželje prinašala mestni način življenja, hkrati pa opuščala podeželski. Po naglem porastu števila delavsko kmečkih gospodinjstev, je to v 90-tih letih pričelo upadati, po spremembi družbenega sistema leta 1992 pa je povsem upadlo. Podeželje je postalo prostor tržne integracije, intenzivnega povezovanja z urbaniimi območji, pojasnjuje Detlev Ipsen (1992, 119). Mestni način življenja, mestne ustanove, oblike zazidave iz mestnih območij, vse to se je hitro širilo na podeželje. Fordistični način proizvodnje ter s tem povezan življenjski slog je prinašal blagostanje za večino prebivalcev, veljal je za naprednega, času primernega. Širjenje (prevlada) enega je pomenilo izgubljanje (slabljenje) drugega, podeželje je postajalo vse bolj odvisno od urbanih središč.

Priseljevanje s podeželja v mesta je bila pomembna značilnost tega obdobja. Glede na statistične podatke o številu prebivalcev v mestih pa sklepamo, da je bil selitveni tok povsem enosmeren, iz podeželja v mesta. Hkrati se je na podeželje selila industrija in storitvene dejavnosti, kar je prav tako spreminjalo dotedanje gospodarske in socialne razmere. Izrazito favoriziranje industrije in delavstva je podeželje in kmete zapostavljalo. V razmeroma kratkem razdobju med leti 1950 in 1980 se je ustroj podeželja močno spremenil, tako kot odnos med mestom in podeželjem. Deloma je to posledica spremembe družbenega sistema, deloma pa zakonitosti gospodarskega razvoja. Socialistični družbeni sistem je temeljil na industriji in delavskem razredu, kar je kmetijstvo, prevladujočo gospodarsko panogo na podeželju, postavilo v drugotni položaj. Nekdanje sobivanje enega ob drugem se je v tem obdobju končalo, mesto je postalo generator družbenega in gospodarskega

razvoja, podeželje pa je imelo obrobno vlogo. Na področju izmenjave dobrin so se na podeželju pridelane surovine, na primer mleko, prevažale v mesta, kjer so mleko predelali v mlečne izdelke, ti pa so se v obliki končnih izdelkov prodajali na podeželju. Podobno kmetijski stroji - nekoč so večino kmetijskega orodja izdelali obrtniki, po novem pa so jih izdelali v mestih. Podeželje je postalo dobavitelj surovin in prejemnik končnih izdelkov. Zakonitosti množične proizvodnje in industrijske predelave so dodobra spremenile strukturo prostora.

Obrobnost podeželja se kaže tudi na simbolni ravni. Mesta so postala merilo in vzor oblikovanja objektov, prostorskih ureditev nasploh – cest, urbane opreme, tipologije objektov. Celotna »produkcija prostora« (po Lefebvru) je delovala po zakonitostih in pravilih, ki so veljala v mestih. Lep primer so urbanistični normativi o gradnji stanovanjskih objektov; med tistimi, ki so veljali v mestih in tistimi na podeželju, pravzaprav ni nobene razlike. Zato je tudi rezultat – fizična podoba naselij, postajala vse bolj podobna mestnim območjem. Prav slednje je vodilo h kritičnim pogledom na urejanje podeželskih naselij, ki so z vsako novogradnjo bolj izgubljala prvotni značaj. »Način življenja, ki je segel do nas iz davnih časov se je iztekel. Celotna kultura, ki je ohranjala svojo kontinuiteto od najzgodnejših časov, je zdaj umolknila«, poetično zaključuje Raymond Williams (2019, 21) v knjigi *Dežela in mesto*. Med tem ko je industrijska kultura najedala podeželsko in vaško, se je ta idealizirala. Harmonično podeželje, enotnost dela in narave, skupnost in osebno zadovoljstvo, je predstava meščana in njegove težnje po spominih, enostavni in idealizirani preteklosti. V resnici je bilo življenje na podeželju enako kompleksno, sestavljeno iz dobrega in slabega, lahkega in težkega, le da tega dela številni niso želeli videti.

Poudariti je potrebno, da so se verjetno bolj kot kadarkoli prej, povečale regionalne razlike v ustroju podeželja. Na območjih bliže mest je bila preobrazba obsežnejša in intenzivnejša, na bolj oddaljenih predelih pa se je ruralnost zadržala dalj časa. Regionalne razlike se kljub posredovanju države v obliki ukrepov za spodbujanje razvoja in razvojnih projektov niso odpravile, večinoma so se zgolj zmanjšale. Konec tega obdobja označuje velika raznolikost, diferenciacija, neenaka razvitost podeželja, ki ni bila toliko odvisna od naravnih razmer, temveč od položaja oziroma bližine urbanih območij. Upoštevati velja, da urbanizacija ni neskončen proces; na določeni stopnji preide kvantitativen pojav v novo kvaliteto. Širjenje mestnega načina življenja na podeželje je bilo konec prejšnjega stoletja bolj ali manj zaključeno, mestni (bolje: modificiran mestni) način življenja je postal stvarnost, ki ustvarja samega sebe. A način življenja na podeželju ni povsem enak načinu življenja v mestu; manjša gostota

prebivalstva in dejavnosti, drugačna dostopnost do javnih funkcij, večja bližina narave, še vedno živa ruralna kultura, vse to ustvarja specifično življenjsko okolje, ki ni niti mesto niti nekdanje podeželje, temveč novo, urbanizirano, tudi rurbano podeželje. Številni indici kažejo, da se (urbanizirano) podeželje razvija v lastno smer, kar označuje tretje obdobje odnosa med mesti in podeželjem.

2.3 Obdobje rurbanosti

Zadnje obdobje določa hitrost in vseobsežnost gospodarskih, socialnih, kulturnih in prostorskih sprememb. Michael Woods (2005, 300) dodaja še nepovratnost in medsebojno pogojenost sprememb, ki jih prinašata splošna modernizacija in globalizacija. To obdobje označuje tudi krepitev in oživljanje gospodarske moči podeželja, s tem pa novo identiteto in kulturno samobitnost, sicer ob urbanih značilnostih, ki prežemajo celotno družbo. Začetke tega obdobja lahko umestimo v 90-ta leta 20. stoletja, povsem pa je zaživelo v začetku novega tisočletja. Mestni način življenja je razširjen po celotnem ozemlju, pomestenje ni več ideologija, temveč nova stvarnost, podprta z gospodarskimi razmerami, socialnimi odnosi in kulturo. Intenzivnost mestne kulture je sicer odvisna od bližine in velikosti urbanih središč.

V tem obdobju zaznavamo krepitev in oživljanje gospodarske dejavnosti na podeželju, številne so povezane s kmetovanjem. Nekatere stare obrti se oživljajo (sirarstvo, sadjarstvo, vinogradništvo, čebelarstvo, lesarstvo), nastajajo pa številne nove – takšne, ki slonijo na endogenih potencialih ali izkoriščanju tržnih niš. Mnoge storitvene dejavnosti izhajajo iz urbanih območij in so na podeželje prenesene. Hkrati se je povečala produktivnost v kmetijstvu, kar je izboljšalo gospodarsko stanje številnih kmetij. A kmetijstvo deluje povsem po vzoru industrijske proizvodnje – specializacija, racionalizacija, uporaba sodobnih tehnologij in kmetovanje, podprto z izsledki raziskovalnega dela, ne pa tradicije, gojenje kultur v zaprtih prostorih (rastlinjakih), kar varuje pred naravnimi nesrečami. Ideologija kmeta je postala ideologija podjetnika. Zaživela je še druga smer kmetijstva - ekološko kmetovanje, ki je več kot alternativna oblika pridelovanja hrane. Povedni so rezultati raziskave Barbare Lampič o potencialih kmetijstva, kot jih vidijo mladi kmetovalci: večina vprašanih namerava nadaljevati s kmetovanjem, vse bolj so tržno naravnani, avtorica zaznava spremembo miselnosti kmetovalcev glede povezovanja, blagovnih znamk, ekološke pridelave in oglaševanja (Lampič 2008, 92, 98). Poroča tudi o inovativnih kmetovalcih, o inovativnih produktih, kar je besednjak sodobnega poslovnega sveta. Erik Logar (2023) govori o znamčenju, procesu vzpostavljanja in razvoja blagovnih

znamk, ki so vezane na določena geografska območja, na primer Bohinjski sir, Prekmurska šunka kot odraz tržnega gospodarstva in marketinga, ki je zajelo tudi kmetovanje.

Značilno je razraščanje dejavnosti, ki jih prebivalci mest uporabljajo na podeželju. Turizem je samo ena, morda ekonomsko najpomembnejša dejavnost. Pogosta je redna rekreacija v naravnem okolju, povečanje števila počitniških hiš, izletništvo, oskrbovanje z dobrinami domače obrti. V naseljih na podeželju pospešeno nastajajo obrtno proizvodne cone in s tem nova delovna mesta za domačine. Kontrast med kulturno pokrajino mesta in podeželja navaja številne k spremembi kraja bivanja ali vsaj preživljanja prostega časa bližje naravi. Preseljevanje iz mest na (urbanizirano) podeželje postaja vse pogostejše, skoraj modni trend, suburbanizacija pa je korenito spremenila podobo okolice večjih mest v radiju 10-30 km. Na to sklepamo po številnih novih soseskah enodružinskih hiš v širši okolici mest. Z novimi stanovalci – priseljenci prihajajo na podeželje tudi oskrbne in storitvene dejavnosti ter delovna mesta.

Pomenljivi so izsledki raziskave o bivalnih preferencah Slovencev: kar 50 % vprašanih je leta 2024 izjavilo, da bi najraje živeli na podeželju, le 7 % pa v velikem mestu (Hafner Fink 2024). Vzrok temu je v veliki meri fleksibilizacija gospodarstva in življenja nasploh (delo na domu, oskrbovanje preko spleta, visoka stopnja mobilnosti, digitalizacija dejavnosti), pa tudi vse boljša opremljenost dela podeželja s storitvenimi dejavnostmi. Mnoge od teh novosti vodijo k oživljanju podeželja, tako v gospodarskem kot v bivalnem smislu. Namesto oznake »ali mesto, ali podeželje«, je ustrežnejša »niti mesto, niti podeželje«. Obe območji sta namreč toliko prepleteni, povezani, da trdna ločnica med njima ne obstaja. To obdobje označuje tudi porast individualnosti in s tem raznolikosti na vseh področjih – od življenjskega sloga do bivalnih razmer, visoka stopnja mobilnosti in motoriziranosti, ki fizično razdaljo, na primer med krajem dela in krajem bivanja, spreminja v časovno oddaljenost. Racionalnost, ne le v ekonomskem smislu, tudi glede življenjskih navad, postaja eden osrednjih principov sodobnega življenja. Na gospodarskem področju je ključnega pomena visoka stopnja standardizacije in s tem povezana množična proizvodnja, majhni proizvajalci, kakršni prevladujejo na podeželju, v takih razmerah zapolnjujejo tržne niše.

Oživljanje podeželja je značilnost tega obdobja. Označuje novo samozavest skozi obujanje običajev in ljudske kulture, gospodarsko samostojnost, okoljsko ozaveščenost in vse večje zanimanje ne-podeželanov za raznolikost sosednjega »sveta«. Tradicionalne gospodarske panoge podeželja obstajajo v spremenjeni, novim gospodarskim in tehnološkim razmeram prilagojeni obliki, so pa vse pomembnejše na lokalni in regionalni ravni. Nastajajo tudi nove, povezane s sodobnimi oblikami dela (delo na domu), visoko stopnjo avtomatizacije in fleksibilno proizvodnjo. Izkoriščanje lokalnih potencialov postaja temelj za nove dejavnosti, prav tako dejavnosti, povezane s prostočasnimi dejavnostmi, turizmom in rekreacijo. Estetizacija prostora, kar je ena od značilnosti sodobnega časa, ustvarja idilično podeželje, za razliko od drugih območij, ki imajo vse bolj urbano podobo. Marijan Klemenčič (2006, 162) je sodobno podeželje označil kot »hibridni prostor, z različnimi bitnostmi«. V bližini mest govorimo o rurbani pokrajini, na drugem območju je več elementov avtohtone kulturne pokrajine, kjer je pomestenje zaznati v socialnem in gospodarskem segmentu, manj pa v fizičnem. Drugo ob drugem sobivajo območja intenzivnega kmetijstva, zavarovanih habitatov, rekreacijskih območij, infrastrukturna omrežja, obrtno proizvodne cone, intenzivni nasadi, rastlinjaki in nove stanovanjske soseske. Primerneje je posledično govoriti o območjih podeželja in s tem poudariti raznolikost sodobnega podeželja in ne o podeželju (kot enovitem območju).

Dodajamo še kratek vpogled v razmerje do prvobitne narave, kjer je prav tako mogoče razlikovati tri obdobja:

- Prvo je obdobje *kultivacije (kolonizacije)* prvobitne narave in pomeni širjenje podeželja. Začelo se je v davni preteklosti; iz 13. in 14. stoletja je znan pojav sekundarne (višinske) kolonizacije, ki je potekala v visokogorju in sredogorju. Fevdalci so z namenom povečanja prihodkov pričeli naseljevati kmete na do takrat nekultivirana območja, posledica tega so samotne kmetije in širitev kulturne pokrajine. Pozneje je tudi prihajalo do posegov v prvobitno naravo: visokogorski pašniki, krčenje gozda zaradi oglarjenja in pridobivanja kmetijskih zemljišč, izkopavanje rude in odlaganje jalovine, širjenje prometnega omrežja, ob vsem tem se je kulturna pokrajina širila na račun neokrnjene narave.
- Drugo obdobje imenujemo *obdobje urbanizacije* prvobitne narave, umeščamo ga v 20. stoletje in traja še danes. Gre za širjenje urbanih dejavnosti na območja prvobitne narave, pa tudi na podeželje. Pridobivanje energije

(vetrne elektrarne), surovin (rude, les), odlaganje odpadkov, območja za turizem in rekreacijo (visokogorska smučišča, planinske poti in postojanke), pomeni zmanjševanje površine neokrnjene narave. Pojavlja se tudi obraten proces - marsikje se kulturna pokrajina zarašča, kar pomeni vračanje prvobitne narave.

- Tretje obdobje, ki se šele začinja, je obdobje **varovanja narave**, označuje ga povečevanje zavarovanih območij in načrtno varovanje naravnih habitatov. Razmerja med deli ekumene niso stalna, temveč so posledica družbenega razmer in se spreminjajo. Ne le mesto in podeželje, tudi razmerje med podeželjem, urbanim območjem in prvobitno naravo ima različne oblike in razvojne faze.

3 Značilnosti podeželja v razvojnih obdobjih

V nadaljevanju prikazujemo značilnosti podeželja v posameznih razvojnih obdobjih, kot smo jih opredelili v prejšnjem poglavju. Pri tem se postavlja vprašanje, kako posebnosti podeželja strukturirati oziroma izbrati relevantne? V iskanju odgovora tiči tudi pogled na to, kaj podeželje ustvarja, kateri dejavniki so bili ključni nekdaj in kateri so ključni danes? Pri tem velja upoštevati razmislek Henrija Lefebvra (2013, 54) ko pravi, da je prostor rezultat treh oblik delovanja oziroma treh vrst dejavnikov. Imenuje jih prostorska praksa, predstave prostora in prostori predstav. Te dokaj abstraktne formulacije je poenostavljeno zapisal že Keith Halfacree (2006, 51), o tem je pisal tudi Erik Logar (2023, 41, 42), podobno bomo storili v nadaljevanju:

- **Prostor (podeželje)**, je posledica delovanja (po Lefebvru: prostorskih praks) ljudi in gospodarskih subjektov. Ob tem nastajajo fizične strukture, ki so zaradi različnih socialnih, kulturnih in gospodarskih okoliščin v vsakem obdobju drugačne. Fizične strukture, njihova zgradba in oblika, delujejo na druga dva dejavnika, prav tako, kot je delovanje v prostoru posledica predstav (zamisli) in razumevanja prostora.
- Značilnosti, ki so povezane s **predstavami (zamislimi)** o ureditvi prostora (podeželja) (v Lefebvrovem besednjaku: predstave prostora), se nanašajo na ideološko plat življenja in zajemajo ideje, vrednote in predstave, kako bi naj bil določeni prostor urejen. Z njimi dosežemo berljivost prostora, lažje in bolje pa si tudi predstavljamo razmere v pokrajini. V skladu s temi zamislimi skupnost deluje – pripravlja in izvaja razvojne programe, strategije, normative, prostorske

politike. Vse to se v fizičnem prostoru odraža v obliki novogradenj, razmestitve družbene in tehnične infrastrukture, organizacije prostora v širšem pomenu besede - z Lefebrovimi besedami, v obliki prostorskih praks. Skupaj vplivajo na dojemanja prostora.

- **Lastnosti prostora (podeželja)**, ki so posledica dojemanja in doživljanja (razumevanja) (prostori predstav po Lefebvru). Gre za materialne in nematerialne stvari, predmete, pojave, procese, ki soustvarjajo stanje duha posameznika in skupnosti. Oblikujejo naše dojemanje in razumevanje prostora (podeželja), na podlagi česar ga človek vrednoti, ustvarja zamisli o potrebnih/primernih ureditvah, v njem deluje – oblikuje fizični prostor.

Pomembno je, da nobenega od teh dejavnikov ni mogoče spoznavati in razumeti brez upoštevanja drugih dveh; vsi so med seboj v dialektičnem razmerju: vplivajo eden na drugega, se prekrivajo, omejujejo, določajo, s spremembo enega se spremeni razmerje do drugih dveh. Keith Halfacree (2006, 50) navaja Harveya, ko pravi, da to kar vidimo (materialno), kar si zamišljamo in kar dojemamo, nikakor niso nepovezani svetovi. V nadaljevanju smo skušali te dejavnike prikazati v obdobjih razvoja podeželja. Upoštevali smo razvojna obdobja odnosa do mesta. Menimo namreč, da prav ta močno zaznamuje zgradbo in podobo podeželja ter procese, ki tam potekajo.

4 Oblike človekovega delovanja na podeželju

Pod pojmom »delovanje« v geografiji razumemo aktivnosti, ki so namenjene zadovoljevanju človekovih potreb, akterje, torej kdo deluje, intenzivnost, trajanje ter kraj oziroma območje delovanja. V nadaljevanju prikazujemo samo del vsebine, ki je za kontekst besedila najbolj relevantna.

4.1 Naselja in druge poselitvene oblike

V **obdobju samobitnosti podeželja** so naselja pridobila zasnovo in podobo, ki ostaja merilo in pojem podeželskosti še danes in zaradi katere kulturno pokrajino dojemamo kot skladno z naravo. Stoletja so se naselja razvijala na organski način; organsko je nekaj, kar nastaja iz sebe, brez zunanjih vplivov in posegov. Povezanost z naravnimi razmerami se kaže v položaju, gradbenem materialu, v položaju (orientaciji) objektov, pomembna je bila usmerjenost kmetijstva, zaradi česar so v reliefno razgibanih pokrajinah, kjer so prevladovala živinoreja, gospodarska

poslopja, v katerih so čez zimo hranili krmo za živino, večja, v gričevnatih pokrajinah, kjer so se ukvarjali s poljedelstvom in vinogradništvom, pa je bil nabor gospodarskih poslopij drugačen. Zasnovno in podobo agrarnih naselij so določale še socialne razmere, zato so obstajali deli naselij, kjer so prebivali koloni, kajžarji, viničarji in deli naselij, kjer so prebivali bogatejši kmetje z več zemlje, kar je bilo takrat merilo premoženja. V zasnovi naselij lahko prepoznamo takratne kulturne vrednote v obliki simbolno pomembnih objektov. To so bili objekti, pomembni za delovanje skupnosti: cerkev, šola, župnišče, trgovina, gasilski dom, kasneje tudi zadružni dom, sakralna znamenja in spominska obeležja. Vse grajene strukture so izkazovale humano merilo in skladno podobo. V oblikovanju in umeščanju objektov je namreč veljalo pravilo skladnosti ter prilagajanja obstoječemu; novi objekt je bil podoben sosednjemu, tako po umestitvi v prostor, po dimenzijah in stavbnem okrasju. Posledica tega je bila oblikovna enotnost znotraj iste pokrajine in kulturno geografskega območja. Ker so naravne razmere na območju Slovenije zelo raznolike, obstaja pa več kulturno geografskih območij, je tipov podeželskih naselij, kmečkih hiš in kmečkih gospodarstev več. V vseh naseljih je mogoče prepoznati te iste principe zasnove, le njihove pojavne oblike so različne (Drožg 1995). Obstajale so tudi druge poselitvene oblike, ki so služile prevladujoči gospodarski dejavnosti, na primer mlini, žage, seniki, zidanice, mlini na veter.

Drugo obdobje je, vsaj kar zadeva poselitvene oblike in s tem povezane grajene strukture, **obdobje preloma**. V drugi polovici obdobja, ko so se pogoji za gradnjo stanovanjskih hiš sprostili, se je stanovanjska gradnja na podeželju zelo razmahnila, najpogosteje v obliki posameznih stanovanjskih hiš in s tem povezane samogradnje, zelo malo pa je bilo načrtno zgrajenih stanovanjskih sosesk. Poudariti je potrebno, da je to povezano z izboljševanjem bivalnih razmer, kajti nekdanje kmečke hiše so bile večinoma majhne, vlažne, neprimerne za bivanje. Zagotovo so bili med graditelji tudi takšni, ki niso hoteli zamuditi trenutka in so se namesto za prenovu in modernizacijo obstoječega, odločili za novogradnjo. Gradnja stanovanjskih hiš je bila intenzivna, strokovni in upravni nadzor pa pomanjkljiv, zato so se pojavile črnogradnje in razpršena gradnja, oboje ni bilo prilagojeno obliki avtohtonih naselij in kmečkim hišam. A pomembno je naslednje: nova stanovanjska hiša je bila načrtovana in zasnovana po vzoru stanovanjskih objektov v mestu, ne na podeželju! Pa ne le to, tudi umestitev v naselje je povzemala prakso iz mest, ne pa vzore iz podeželskih naselij. Tloris naselij je v tem obdobju postal zelo heterogen, umestitev objektov v prostor je potekala na več načinov, za razliko od enega ali dveh v preteklosti. Najpogostejše je bilo zapolnjevanje prostih zemljišč v sklopu kmetije ter

širjenje ob obstoječih ali novih prometnicah, redkejša pa je bila gradnja nove stanovanjske soseske v ali ob naselju (Drozg 2017, 157).

Slika 1: Kmetija na Dravskem polju.

Foto: V. Drozg, 2024.

Nova mestna hiša, kakršne so nastajale na podeželju med letoma 1960 in 1990, je na podeželje prenesena iz urbanega okolja. Tloris, višina in oblikovanje fasade so spremenili podobo agrarnih naselij in razumevanje podeželja.

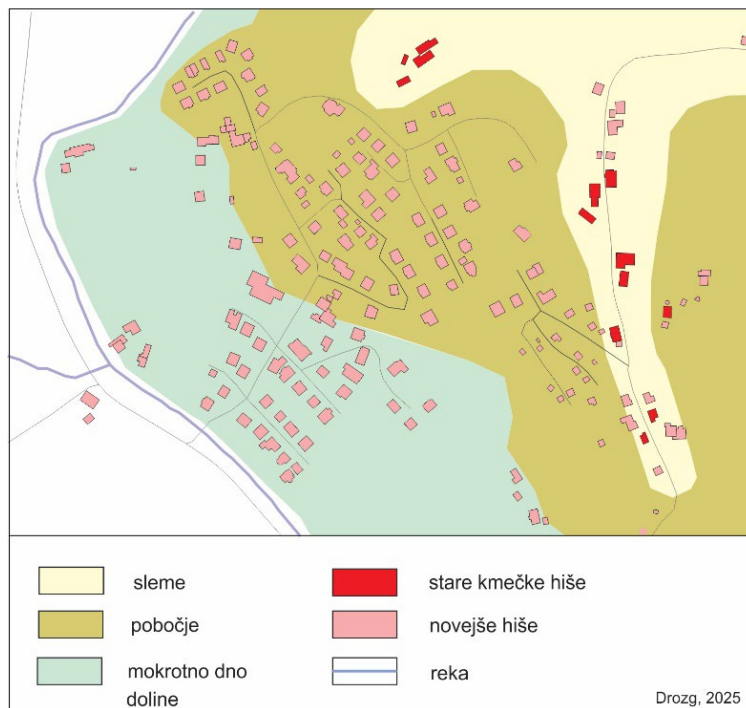
V 60-tih in 70-tih letih 20. stoletja je prevladoval tip nove mestne hiše (Drozg 2013), kar je v podobo naselij vneslo povsem nova likovna razmerja. Hiša je bila višja, s položnejšo streho, tloris je v obliki kvadrata, ne pa pravokotnika, kot je to pri avtohtonih kmečkih hišah, stoji sredi parcele, odmaknjena od prometnice in od sosednjih objektov. Takšen gradbeni in urbanistični razvoj naselij je bil pogosto označen kot degradacija avtohtone gradnje in podobe vasi. V znamenju napredka, morda tudi neosveščenosti, se je podoba agrarnih naselij pričela postopoma, a temeljito spreminjati. Naravne razmere, ki so v preteklosti določale položaj in širjenje naselja so v novem obdobju postale skoraj nepomembne; zaupanje v tehniko je prevladalo nad idejo prilagajanja in kontinuitete. A vsesplošen kulturni vpliv mest ni bil omejen samo na stanovanjske objekte. Zaradi novega načina proizvodnje in prodaje dobrin majhne trgovine in obrtne delavnice v središčih vasi niso ustrezale novim pogojem poslovanja. Na robu naselij so nastali novi gospodarski in trgovski objekti in s tem novo središče. Nekdanja so propadala, nova pa s preostalim delom »vasi« niso bila usklajena. Podobno velja za nove gospodarske cone in posamezne gospodarske obrate; nekdanje malo merilo so nadomestili veliki objekti z velikimi

funkcionalnimi površinami. Isto velja za nove in večje šole, otroške vrtce, upravne zgradbe. Ker je staro središče izgubljalo dejavnosti, ki so ga ohranjale živega, je postopoma postalo ogledalo časa s simboli nekdanjega obdobja.

V tem obdobju so se na podeželje preselile številne dejavnosti, za katere v mestih ni bilo ustreznega prostora. Odlagališča odpadkov, čistilne naprave, črpališča pitne vode, parkirišča za tovornjake, skladišča, vse to je podobo agrarnega podeželja spreminjalo v pol mestno oziroma pol podeželsko. Nastale so tudi številne dejavnosti, ki so bile namenjene v prvi vrsti prebivalcem mest – rekreacijska območja, območja s turistično dejavnostjo. Del podeželja je postajal podoben urbanim območjem, zato so se pojavile oznake regijsko mesto, rurbana pokrajina, medmestje, v vseh oznakah je mesto primarno, podeželje pa nekaj, kar je predmet sprememb, katerih izvor je mesto. Seveda tovrstna preobrazba podeželja ni bila povsod enako intenzivna. Ločimo lahko urbanizirano in manj urbanizirano podeželje (Drozg 2002), ki se kot pove že tudi ime, razlikuje glede na stopnjo pomestenja. Morfološka raznolikost naselij je v tem obdobju zbledela do te mere, da govorimo o oblikovni enotnosti naselij. V bližini mest je tolikšna, da razlik v podobi naselij na Gorenjskem in Podravju skorajda ne opazimo, v bolj odmaknjenih delih podeželja pa je tovrstna preobrazba manj izrazita, a vtis o izgubi kulturnega izročila ostaja.

Tretje obdobje označuje **vračanje k avtohtonim oblikam naselij**. Že v 80 in 90-tih letih 20. stoletja se je kot odgovor na vizualno degradacijo podeželskih naselij pojavila ideja o prenovi vasi, kontinuiteti gradbenega razvoja in upoštevanju značilnosti avtohtonega stavbarstva. Po letu 2000 se je ta trend še okrepil; novogradnje večinoma povzemajo, če ne v celoti, pa vsaj v enem delu, značilnosti avtohtonih kmečkih hiš, najpogosteje naklon strehe ter tloris objekta. Pozivi po ohranjanju avtohtonega stavbarstva so se nanašali in uresničili predvsem glede oblikovanja objektov, ne pa celotnih naselij. Oblikovanje teh še naprej poteka po vzorih iz urbanega okolja – umestitev objektov na sredo parcele in stran od prometnice, geometrijska razmestitev objektov, dimenzija prometnice je prilagojena motornemu prometu. Glede oblike stanovanjskih objektov so se oblikovale tri smeri: novogradnje z elementi avtohtonega stavbarstva, objekti modernega tlorisa in videza, prenova in dograditve novih mestnih hiš iz druge polovice prejšnjega stoletja, ki so se z leti izkazale kot nefunkcionalne, morda tudi preveč neskladne z okolico.

Rezultat tega je heterogena podoba naselij in podeželja. Obstajajo tudi razlike v intenzivnosti gradnje stanovanj med predeli bližje mestom in tistimi, ki so bolj oddaljeni, a trend je na obeh območjih enak. Opazen je večji delež organizirane stanovanjske gradnje, posamičnih novogradenj pa je vse manj. Podoba naselja je tako bolj skladna, raba zemljišč je bolj racionalna. Enako velja za gospodarske objekte, ki so praviloma umeščeni v obrtno proizvodne cone. Podoba naselij ustvarja dvojen vtis: na območjih, ki so bližje mestom in kjer je urbanih dejavnosti več, je vse manj avtohtonih kmečkih hiš in vse več bolj ali manj uspešnih replik ter novogradenj urbanega porekla, pri čemer prevlada vtis mestnosti nad vtisom podeželskosti.

Slika 2: Gradiska, naselje v obmestju Maribora.

Vir: lasten.

Razvidna je intenzivna stanovanjska gradnja, pri kateri niso upoštewane naravne omejitve. Stare kmečke hiše so bile postavljene na slemenu, kjer je možnost plazov majhna, kjer so bile varne pred poplavi, kjer so temperature višje ter je število meglenih dni majhno. Novejši gradbeni razvoj je zaobšel te prednosti – novogradnje stojijo na poplavnem območju in na plazovitem pobočju.

Na manj urbaniziranem podeželju, so elementi mestnosti prav tako prisotni, a v manjši meri ter so manj izraziti. Na podeželju je vse več objektov nekmetijskih dejavnosti, za katere so lokacije v mestih predrage in iz ekološkega vidika zahtevne

– objekti za gospodarjenje z odpadki, logistični centri, prometna vozlišča, najrazličnejše gospodarske cone, objekti za pridobivanje energije. Njihovo število se z oddaljevanjem od mest zmanjšuje, a ne povsem izgubi.

4.2 Omrežja

V prvem obdobju je bila vas tudi glede tehnične infrastrukture samozadostna. Pitna voda je pritekala iz vodnjakov, za pridobivanje energije sta služila les in oglje, večino odpadkov je bilo mogoče reciklirati ali uporabiti za kurivo. Do kmetijskih zemljišč in do drugih naselij so vodile poti, zametki cest, ki so bile prehodne z vlečnimi živalmi in vozovi, prilagojene konfiguraciji površja, pedološki podlagi in poplavnim območjem. Na zemljevidih iz 18. stoletja je razvidno, da poti ni bilo bistveno manj, kot jih je danes. V 18. stoletju, piše Eva Holz (1994, 13), se je zaradi izkoriščanja rud, lesa, širjenja trgovinskih povezav in fužinarstva pričelo obnavljanje, popravljanje in gradnja novih prometnic. Železniško omrežje, ki je bilo dograjeno v začetku 20. stoletja, je bolj kot na podeželje vplivalo na razvoj mest, spodbudilo pa je odseljevanje in dnevna potovanja proti zaposlitvenim središčem.

V drugem obdobju je bila večina naselij priključena na javno vodovodno in električno omrežje, nekaj naselij pa se še danes oskrbuje z vodo iz lokalnih zajetij. Zaradi vse večje motorizacije in povečane frekvence prometa se je izvajala obsežna modernizacija prometnic, ki je vključevala širjenje cestišča, izravnavanje tras kot posledica večjih potovalnih hitrosti, utrjevanje cestišč, sprva z gramozom in peskom, kasneje z asfaltom, urejanje postajališč javnega prometa in osvetljevanje prometnic. Železniško omrežje se je v tem obdobju skrčilo, nekatere regionalne proge so bile ukinjene. Cestni promet je postal osnovna komunikacijska povezava. Javni prevoz je vse bolj izrinjal osebni avtomobil. To obdobje zaznamuje izgradnja novega prometnega omrežja, to so avtoceste, ki so podeželje bolje povezale z mestnimi središči, s čemer so se izboljšali pogoji za bivanje in gospodarske dejavnosti.

V tretjem obdobju se nadaljuje modernizacija cestnega in železniškega omrežja. Visoka stopnja motorizacije na podeželju terja nove prometne ureditve, ki omogočajo hitrejšo in bolj tekoče odvijanje prometa. Krožišča, obvoznice, širjenje cestišč, ločevanje prometa kolesarjev in pešcev od motornega prometa, so najpogostejši predmet komunalnih ureditev v občinskih načrtih. Vse pomembnejše postaja omrežje informacijske tehnologije, sprva telefonskih povezav, danes pa široko pasovnega omrežja s priključkom na splet. Pokritost Slovenije s signalom

mobilnega omrežja 5G je 80 %, s signalom 2G pa 98 % (vir: Telekom). S tem so se možnosti gospodarskega razvoja podeželja močno izboljšale; delo na domu, digitalizacija storitev v zdravstvu, izobraževanju, oskrbi, vse to zmanjšuje razlike napram urbanim območjem in izboljšuje razmere za bivanje in delo. Da promet ni le tehnika, temveč tudi oblika zavesti in oblika družbenih odnosov, potrjuje vsakdan povprečnega podeželana. Komunikacije namreč ne zagotavlja zgolj informacijski sistem, kot si morda predstavljamo, temveč je nujno tudi zmoглиjivo transportno omrežje. Omeniti je potrebno še vse bolj razširjeno pridobivanje energije iz obnovljivih virov (sonce, organski odpadki, veter), kar povečuje samooskrbnost podeželja v energetske smislu.

Družbena infrastruktura obsega dejavnosti, ki jih ljudje uporabljajo za zadovoljevanje vsakodnevnih potreb, to so trgovina z živili, osnovna šola, osnovna zdravstvena oskrba, uprava, finančne ustanove (banka, pošta), otroško varstvo. Pri tem je vedno aktualno vprašanje, kaj je kje nujno potrebno, odgovor na to dilemo pa je v vsakem zgodovinskem obdobju nekoliko drugačen.

V vaseh v 19. stoletju so bile najpogostejše trgovina z mešanim blagom, gostilna, cerkev in šola. Te dejavnosti so bile pomemben dejavnik socializacije javnega življenja, položaj in oblika zgradb je imela še simbolni pomen, tvorila so središče in oblikovala javni prostor. Na prehodu v drugo obdobje se je nabor dejavnosti v naseljih razširil. V številnih naseljih je nastal gasilski dom, še kak obrtnik je pričel »na svoje«, na primer mesar, krojač, v drugi polovici prejšnjega stoletja so se pojavili zadružni in kulturni domovi, v večjih naseljih še otroški vrtci, zdravstveni domovi, knjižnice, pošte, podružnice bank in lokalne skupnosti. Gosta mreža storitev je kasneje v 90-tih letih pričela razpadati. Racionalizacija ekonomije je zajela tudi javne službe, večja motorizacija prebivalcev, staranje, zmanjševanje kupne moči ter demografsko nazadovanje, vse to je razredčilo omrežje centralnih dejavnosti. Proti koncu stoletja se je nabor dejavnosti v bolj odročnih naseljih pričel zmanjševati in takšen trend se nadaljuje še danes.

V tretjem obdobju se je opremljenost z družbeno infrastrukturo spremenila. Zaradi digitalizacije storitev se je veliko dejavnosti preneslo na splet, predvsem finance, tudi izobraževanje in zdravstvo. Prišlo je do krčenja omrežja ustanov, najprej bančnih poslovalnic in pošt, nepopolnih osnovnih šol in trgovin. Vzrok je med drugim na strani ponudbe, ki je vse manj konkurenčna ponudbi v specializiranih trgovinah, v velikih trgovskih središčih in na spletu, deloma je vzrok na strani povpraševanja.

Individualizacija okusov, povečanje blagostanja in visoka stopnja mobilnosti so spremenile oskrbovalne navade ljudi, a na delu podeželja, ki je bližje mestom, nastajajo nove dejavnosti: večja gostinska ponudba. Le-ta je večinoma povezana s turizmom, hipermarketi, dvoranami za fitnes, igrišči, povečujejo se tako tudi možnosti za izobraževanje in kulturno delovanje (pevski zbori, gledališke skupine), česar pred leti še ni bilo. Številne dejavnosti so dosegljive na spletu, kar je vse bolj razširjena oblika socialnega življenja. Nekdanje dejavnosti se krčijo, nastajajo pa nove. Razmestitev in dostopnost objektov družbene infrastrukture kljub temu ostaja pomemben dejavnik diferenciacije podeželja.

4.3 Raba zemljišč

Sprva je bilo na podeželju vse v znamenju agrarnega gospodarstva, vse je bilo podrejeno preživetju, pridobivanju hrane in drugih potrebščin za življenje. Zemljišča je bilo potrebno kultivirati, jih spremeniti v obdelovalne površine. Ponekod je bilo potrebno izsekati gozd, drugod odstraniti kamenje, zavarovati zemljišče pred erozijo. Zaradi večanja števila prebivalcev in obveznosti do zemljiških gospodov (lastnikov zemljišč), je bilo obdelanih – kultiviranih površin vse več. Raba zemljišč so v tem obdobju zaznamovale naravne razmere. Ker so bile kmetije večinoma somooskrbne, so kmetje zemljišča namenili različnim kulturam, posledično je bila posest zelo razdrobljena. Nabor kultur je bil zelo odvisen od naravnih razmer. V tem obdobju je nastala kulturna pokrajina, kakršna je sinonim za tradicionalno podeželje. Po podatkih iz franciscejskega katastra je v 19. stoletju na območju Slovenije prevladoval gozd. Kot piše Igor Vrišer (1998, 367), se obseg zemljišč, raba tal in medsebojno razmerje med zemljiškimi kategorijami, niso pomembneje spreminjali.

Sredi 20. stoletja je prišlo do večjih sprememb v obsegu posameznih zemljiških kategorij. Predvsem so se zmanjšale površine njiv in vrtov. Vzrok temu je bila obsežna deagrarizacija in spremenjena socialna ter starostna sestava kmečkega prebivalstva. Spremenil se je tudi način kmetovanja. Kmetijstvo je pridobilo lastnosti industrijske panoge, v kateri so racionalnost, produktivnost in delitev dela ključne lastnosti. Zavaljo uvajanja kmetijskih strojev je postala drobna parcelacija zemljišč ovira donosnejšem kmetijstvu in zato so obsežne agrooperacije, to je melioracije, arondacije in komasacije zemljišč. V 70-tih in 80-tih letih so se izvajale melioracije in komasacije zemljišč, največ v SV Sloveniji. Borut Belec (1986, 74) navaja, da je bilo na območju doline Ščavnice komasiranih 1.039 ha zemljišč. Pred komasacijo je bilo na območju 2.731 parcel, po njej pa 1.048 (ibid). Melioracije so se izvajale na

mokrotnih zemljiščih, ki so bila pod travniki, kasneje pa so bila spremenjena v njive. Zaradi zmanjševanja števila prebivalcev, mladi so se množično selili v mesta, starejši pa niso zmogli obdelovanja zemlje, je ostajalo vse več kmetijskih zemljišč neobdelanih. Razširil se je tako imenovani »socialni prelog«, opuščanje obdelave zemljišč, zaraščanje in zatravljanje. Zmanjšale so se površine vinogradov in sadovnjakov, povečala se je površina travnikov in pašnikov. Oboje govori o zmanjšanem obsegu obdelovalnih zemljišč, o usmeritvi v živinorejo, a tudi o povečevanju obsega gozdnih zemljišč.

V tretjem obdobju se kmetijstvo razvija v dveh smereh: ena je mehanizirano, komercializirano industrijsko kmetovanje na velikih površinah, druga smer je tradicionalno kmetovanje, ki marsikje prerašča v ekološko kmetijstvo. Pogosto je v hribovitih delih Slovenije, na območjih, kjer gojijo intenzivne kulture, na primer oljke, vinsko trto, zelišča, zelenjavo ali pridelke predelujejo v izdelke z ekološkim certifikatom. Nov pojav v kmetovanju je pridelava v velikih rastlinjakih, ki so ogrevani z geotermalno ali sončno energijo, kar omogoča pridelavo tudi v hladni polovici leta. Omeniti je potrebno še tako imenovano prosto rejo perutnine, ovac ali goveda. Pridelava poljščin in vrtnin se intenzivira, hkrati se obseg obdelovalnih zemljišč zmanjšuje. Kot prikazuje Igor Žiberna (2017, 97), se je v obpanonski SV Sloveniji med letoma 2000 in 2015 zmanjšal obseg obdelovalnih zemljišč, predvsem njiv, vrtov in vinogradov, na račun sadovnjakov, gozdnih zemljišč, domnevno tudi pozidanih zemljišč, čeprav zaradi metodologije zajema podatkov tega ni mogoče empirično potrditi.

Omeniti je potrebno še akterje, katerih delovanje ustvarja in spreminja kulturno pokrajino. To niso zgolj kmetje, čeprav je obseg in vpliv njihovega delovanja največji, vse pomembnejši so lastniki gospodarskih dejavnosti – podjetniki, domačini – prebivalci podeželja, tako tisti, ki se ne ukvarjajo s kmetijstvom, kot priseljenci ter lastniki počitniških objektov. Pomemben delež pripada institucionalnim akterjem; v preteklosti so to bili zemljiški gospodje, danes so to lokalne skupnosti in institucije države. Njihovo delovanje se nanaša na urejanje dejavnosti javnega pomena, predvsem tehnične in družbene infrastrukture.

5 Zamisli in predstave o podeželju

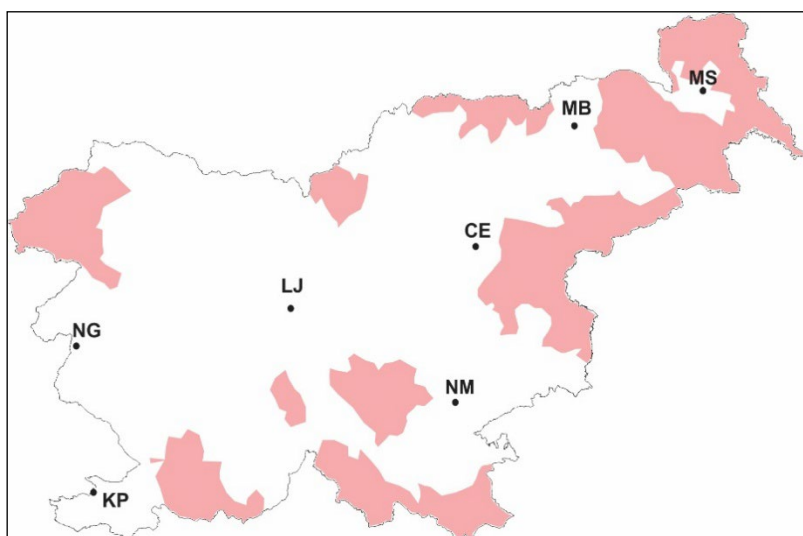
Zavedanje o potrebnosti zamisli, meril in usmeritev, na podlagi katerih človek oblikuje vsakdan in svoje bivalno okolje, je vgrajeno v človekovo delovanje. Posege v prostor spremlja predhodni načrt, zamisel o tem, kako, kaj in kam bo usmerjena človekova aktivnost. V davni preteklosti so bila tovrstne zamisli, merila in usmeritve omejena na sprotno, na bližnji časovni in prostorski horizont. Za razliko od načrtnosti, kjer je časovni doseg delovanja bolj oddaljen, tak način označuje **organskost**. Za davno preteklost ne moremo prepoznati vseh zamisli o tem, kako bi naj bilo bivalno okolje urejeno, prepoznati pa je mogoče nekatera vodila za gradnjo objektov in naselij. Gradnja objektov na podeželju je gotovo potekala po merilih, ki so bila v veljavi od antičnih časov, obdržala so se tekom srednjega veka, v prilagojeni obliki veljajo še danes. Gre za znana tri Vitruvijeva načela, in sicer trdnost, funkcionalnost in lepota.

Iz analize morfologije naselij sklepamo na naslednja merila za gradnjo: prilagajanje naravnim razmeram, oblikovna homogenost objektov, členitev naselja in stanovanjske hiše po pomenu ter členitev naselja po socialnih elementih (Drozg 1995). Menimo, da so ta merila veljala vsaj do pojava industrializacije, ko se je življenje pričelo odvijati tudi po načrtovalskih načelih, torej za naprej, ne le za sproti. V nekoliko prirejani obliki so aktualna še danes: organskost razvoja smo preimenovali v kontinuiteto, le da pri tem ne gre za ohranjanje gradbenih oblik, temveč za nadgrajevanje ideje in tistih značilnosti, ki pojav – objekt ali naselje, določajo, so zanj ključne. Zamisel o sonaravnem in ekološkem razvoju pa vključuje prilagajanje naravnim razmeram, tako v smislu izrabljanja ugodnosti kot izogibanje nevarnostim. O ustroju podeželja lahko sklepamo samo na podlagi posrednih virov. Zagotovo so med lastniki zemljišč obstajale predstave o tem, kako urediti in bolje izkoristiti svojo posest. Razmestitev naselij in raba tal odražata prilagojenost naravnim razmeram in s tem povezano racionalnost, kot prikazuje von Thünenov model rabe prostora. Okoli kmečkega doma so zemljišča, za katera je potrebno skrbeti pogosteje, najbolj oddaljen je gozd.

V drugem obdobju, imenovali smo ga **obdobje pomestenja**, so zamisli o urejanju podeželja povsem v znamenju odnosa do mesta. Označili bi jih lahko kot obliko skrbništva, podeželje pa kot pomoči potrebno območje. V ekonomski teoriji tistega časa je obstajalo prepričanje, da je enakomerna razvitost pogoj za hitrejši razvoj celotnega teritorija in da so prevelike razlike negativne, tako za gospodarstvo, kot za

socialne in kulturne razmere. V tem obdobju je zamislim o podeželju skupno primerjanje z urbanimi območji in težnja po zmanjševanju regionalnih razlik. Spreminjal se je le pristop k temu, katere razlike upoštevati in kako jih zmanjšati.

Zavedajoč se socialnih in gospodarskih razmer na podeželju, so se že v prvi polovici prejšnjega stoletja pojavile zamisli in predlogi o urejanju podeželja. Med prvimi, ki smo jih uspeli najti, je predlog Socialno ekonomskega inštituta iz leta 1938. Avtor študije, Ivo Pirc (1938), predlaga izboljšanje sanitarnih razmer, izgradnjo vodovodnega omrežja, pravilno izvedena vodna zajetja, sanacijo gnojišč ter sanacijo vlažnih stanovanjskih objektov. Kot pravi avtor, je problem sanitarnih razmer na podeželju tako obsežen, da bo sanacija dolgotrajna.

Slika 3: Manj razvita območja v Sloveniji v obdobju med letoma 1981 in 1985.

Vir: Družbeni plan SR Slovenije 1981-1986. Priredil: V. Drozg, 2024.

Manj razvita območja so obsegala obmejne in hribovite predele, ki so bili odmaknjeni od zaposlitvenih središč. V navedenem planskem razdobju so bili ukrepi regionalne politike naravnani na izboljšanje razmer za bivanje in delo ter s tem zmanjšanje zaostanka za razvitejšimi območji.

S spremembo družbenega sistema sredi prejšnjega stoletja se je spremenila politika družbenega razvoja. Ni mogoče trditi, da se takratna oblast ni zavedala slabih bivalnih razmer na podeželju, a težišče družbenega delovanja se je spremenilo. Nov družbeni sistem je temeljil na industriji in delavstvu, v socialnem pogledu glede na socialno enakost. V takšnem vrednotnem sistemu je bilo podeželje razumljeno kot območje, kjer je potrebno spodbuditi gospodarski razvoj na temelju industrije.

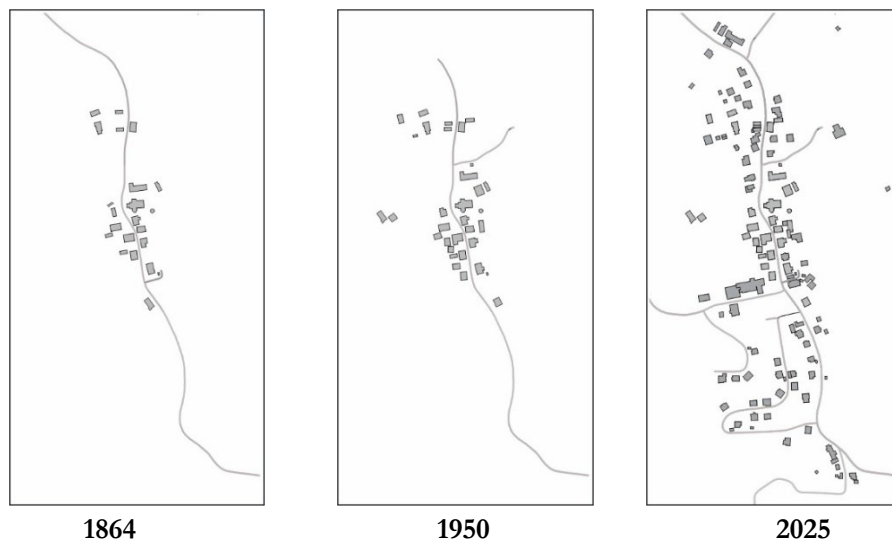
Zaradi velikih regionalnih razlik v stopnji industrializacije, so bili prvi ukrepi usmerjeni v umeščanje industrije in delovnih mest na podeželje.

Koncept policentričnega razvoja Slovenije iz leta 1964, je pomenil načrtno decentralizacijo gospodarskega razvoja, nastanek novih zaposlitvenih središč in opremljanje prostora s tehnično infrastrukturo (elektrifikacija, modernizacija prometnega omrežja). Ker se policentrizem ne nanaša izrecno na podeželje, je bil hkrati opredeljen koncept demografsko ogroženih območij, saj sta deagrarizacija in izseljevanje veljali kot največji prepreki skladnemu regionalnemu razvoju. Demografsko ogrožena so bila predvsem obmejna ter hribovita območja, obsegala pa so okoli tretjine ozemlja Slovenije (Klemenčič 1972, 140). Ukrepi za ohranjanje poseljenosti so bili naravnani na izboljšanje bivalnih razmer, to je dostopnost do storitvenih dejavnosti, modernizacijo prometnic ter odpiranje novih delovnih mest.

Desetletje pozneje, ko so pri merjenju regionalnih razlik demografski kazalniki postali pomembnejši od ekonomskih in socialnih, se je izkazalo, da so v Sloveniji obsežna manj razvita območja, ki zajemajo večinoma slabše dostopen in reliefno razgibani del podeželja (Kušar 2005). Kasneje so bila prepoznana območja z omejenimi možnostmi, urbanizirana in manj urbanizirana območja (Drozg 2002) – vsem je skupen pogled na podeželje »od zunaj«, referenčna točka pa je bilo mesto. Kadar imamo opraviti s pojavi, ki so posledica več in različnih dejavnikov, se zavoljo osredotočenosti na enega spregledajo drugi. Ukrepi za izenačevanje socialnih in gospodarskih razmer so se tako v posameznih delih podeželja »prijeli«, drugod pa manj, zato so razmere ostale bolj ali manj nespremenjene. Spreminjanje kriterijev in ukrepov tega žal ni spremenilo.

Vzporedno s predstavo o regionalnih razlikah se je v 90-tih letih pojavila zamisel o prenovi vasi, kasneje tudi **prenovi podeželja**. Za razliko od prejšnjih zamisli, ki so zadevale makro raven, je bila ta naravnana na posamezno naselje, del upravne enote, del pokrajine. Predstave o socialni povezanosti, o lokalni kulturi, novih delovnih mestih v kmetijstvu, so živele tako dolgo, dokler v naselju niso priseljenci iz mest številčno prevladali nad domačini, domačini pa prevzeli navade meščanov. A ne glede na to, je koncept prenove razmišljanja o podeželju premaknil od makroekonomskih in regionalno političnih k bolj vsakdanjim in lokalno naravnanim vsebinam. Gibanje za prenovu vasi je pravzaprav nastalo iz spoznanja o izgubljanju kakovostne gradbene substance in degradaciji stavbne dediščine. Z namenom spreminjanja takega trenda, so nastale številne študije in priročniki o morfologiji

vaških naselij, o arhitekturnih elementih stavbne dediščine, o značilnostih ruralne arhitekture, tudi študije glede predlogov o oblikovanju novogradenj, ki povzemajo značilnosti kmečkih hiš (Moškon 1992, Fister 1993, Drozg 2003).

Slika 4: Tloris naselja Jarenina v letih 1864, 1950 in 2025.

Vir: Franciscejski kataster za 1864, TTN za 1950, terensko kartiranje za 2025

Avtor: V. Drozg, 2025.

Gradbeni razvoj naselja Jarenina je bil najintenzivnejši med letoma 1950 in 1990, pred in po tem obdobju se je število objektov malenkostno spremenilo. Spremenila se je njihova namembnost. V 19. stoletju je bila v vsaki hiši še javna dejavnost: gostilna, trgovina ali obrt. Po letu 1990 so objekti namenjeni zgolj bivanju.

Prizadevanja niso bila zaman, konec preteklega stoletja so na podeželju že prevladali objekti, ki so povzemali vsaj najpomembnejše oblikovne elemente avtohtonega stavbarstva. Zamisli o prenovi podeželja so se v enem delu prelevile v na videz skrajno obliko, katere jedro je zelo komercializirano. Gre za tako imenovano **idilično podeželje**, ki je zmes ruralne podobe in urbane vsebine tako objektov, naselij kot tudi pokrajine. Idilično podeželje je sodobna utvara, ki obiskovalcem vzbuja občutek prvinskosti, morda nostalgije po preteklosti, a jim hkrati nudi vso udobje za prebivanje, kot ga imajo tudi doma, v urbanih območjih. Gre za območje, kjer je marsikaj podrejeno turistični dejavnosti in privlačnosti, vključno z varovanjem narave. V drugem delu je iz ideje o prenovi vasi izšla ideja o razvoju vasi (podeželja), kar je nekoliko širši pristop, s podobno vsebino, a pomembno razliko: težišče urejanja se je preneslo k ljudem, ki se jih ureditev zadeva; torej k lokalnim skupnostim.

Pristop »od spodaj navzgor« naj bi zagotovil večjo konkretnost in prilagojenost dotičnemu kraju. Kot piše Irma Potočnik Slavič (2022), so bile v lokalnih skupnostih v ta namen oblikovane projektne skupine (CRPOV – t. j. Celostni razvoj podeželja in obnova vasi, LEADER/CLLD – t. j. Povezave med podeželskim gospodarstvom in razvojnimi ukrepi /Lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost), katerih naloga je bila pripravljati programe, temelječe na lokalnih virih, jih izvajati in s tem graditi razvoj kraja oziroma dela podeželja.

Ob koncu prejšnjega stoletja lahko zaznamo nove zamisli o podeželju. Ana Barbič (1991, 17-18) govori o »novi ruralnosti«, po kateri je podeželje prostor bivanja in dela, vas je skupnost vaščanov, ki delujejo v sodelovanju, kjer se okolje in gospodarstvo dopolnjujeta, ne izključujeta. Razvoj podeželja naj bi izhajal iz endogenih potencialov, ne pa na račun prinesenih in tujih dejavnosti. Holger Magel (1994, 106) je v istem času poudarjal, da sta »podeželje in mesto enakovredni območji« in se zavzel za usklajen razvoj v dobro enega in drugega. Podeželje ni niti »rezervat« za urbane dejavnosti niti območje, ki ga je potrebno »oplemenititi« z urbano kulturo, temveč je območje z lastno identiteto, kulturo in tradicijo, ki se, podobno kot vse na svetu, modernizira, odziva na tehnološki in duhovni (družbeni) razvoj. Pojem »nova ruralnost« je podrobneje pojasnil Matjaž Kovačič (1992, 47-48), ko pravi, da ta obsega: blagostanje ljudi, lepoto prostora, izvirnost in ekološko neoporečnost okolja, skladnost ukrepov razvoja, izkoriščanje lokalnih virov, sodelovanje prebivalcev iz lokalnega okolja.

S spremembo gospodarskega sistema v letu 1990 se ni toliko spremenila zamisel o tem, kaj je potrebno na podeželju spodbujati, doseči in spremeniti, temveč so stopili v veljavo drugačni ukrepi in načini, kako to doseči. Ukrepi za spodbujanje razvoja so postali projektno zasnovani, v skladu z novo podjetniško miselnostjo. Projektno vodenje je terjalo tudi organizacijske spremembe. V prejšnjem sistemu so bila za izvajanje regionalne politike zadolžena pristojna ministrstva, v novem sistemu pa nove organizacijske enote, Regionalne razvojne agencije in Lokalne akcijske skupnosti (t. i. LAS). Vsebina ukrepov za krepitev gospodarske moči podeželja je po novem povsem tržno naravnana. Omenili smo že pojav znamčenja območij oziroma razvijanja blagovnih znamk teritorialnega značaja. Erik Logar (2023, 128) ugotavlja, da se število tržnih znamk v Sloveniji povečuje, lokalne skupnosti, kjer se ta pristop izvaja, pa obsegajo približno polovico ozemlja.

Izpostaviti je potrebno še nosilca in izvajalca zamisli na področju razvoja podeželja, to je lokalna skupnost. V razvojnih programih občin so zajeti številni cilji, ki si jih je skupnost zastavljala že v prvotnih načrtih. Poleg izboljšanja bivalnih razmer, izgradnje komunalnega omrežja, predvsem odvajanja odpadnih voda, izgradnje in modernizacije prometnega omrežja ter privabljanja gospodarskih subjektov, ustvarjanja pogojev za razvoj turizma, so vse pomembnejše tudi zamisli o ohranjanju dediščine, spodbujanju kulturno-umetniških društev, prenovi kulturnih spomenikov, sonaravnem razvoju, oblikah varovanja narave, kot so na primer ekoremediacije, o čemer pišeta Ana Vovk Korže in Danijel Vrhovšek (2007).

Sodobni razvojni programi so presegli zgolj proizvodno naravnano miselnost, v načrtih o podeželju prihodnosti so vključene še socialne, kulturne in okoljske vsebine. Zaznati je pristop »od spodaj navzgor«, lokalne pobude so temelj razvojnih usmeritev. Lokalne skupnosti imajo pri tem pomembno vlogo, še posebej, ker se je število občin po reformi lokalne samouprave povečalo s 64 na 212, večina jih je na podeželju. Značilno je še nekaj: v preteklosti so ljudje brez večjih zadržkov sprejemali družbene in tehnične novosti, npr. telefonijo, storitvene dejavnosti, nove prometnice. Danes pričakujejo, da jih bo »občina« zavarovala pred novotarijami, ki jih podjetniška miselnost skuša uresničiti na podeželju, na primer vetrne elektrarne, objekti za gospodarjenje z odpadki, stanovanjske soseske za priseljence, obrtno-proizvodne cone.

6 Dojemanje in razumevanje podeželja

Predstave o prostoru se nanašajo na to, kako obravnavano stvar dojemamo, razumemo, vidimo, tako čustveno kot razumsko. Vir so vsakršne informacije, ki jih pridobimo iz vizualnih podob, bolj in manj argumentiranih besedil, kulturnih proizvodov, lastnih izkušenj. Kakšne predstave nam vzbujajo podeželje, kaj ga določa, katere lastnosti razumemo kot ključne, so osrednja vprašanja, ki sooblikujejo razumevanje podeželja. Glede na to, kako prostor razumemo, si oblikujemo zamisli o tem, kako delovati, kakšen naj bi bil prostor in skladno s tem, v njem delujemo.

Predstave o prostoru so lahko osebne, lahko so univerzalne, kakršne ustrezajo splošnemu prepričanju. Tekom spreminjanja gospodarskih, socialnih in kulturnih razmer nastajajo nove, a stare ne ugasnejo povsem. Živijo kot spomin in relikti, morda ustrezajo določenemu delu območja, morda ustrezajo določenim interesnim skupinam. Zato ne obstaja samo eno, univerzalno dojemanje podeželja, ampak jih

živi več hkrati. V dojemanju podeželja je ključna beseda ruralnost. Ta se nanaša na gospodarjenje, socialne razmere, materialne stvari (objekte, opremo, orodje) in kulturo v najširšem pomenu besede. Tekom razvoja so se posamezni segmenti ruralnosti spreminjali, nekateri pa povsem usahnili, zato si pod ruralnostjo tretjega obdobja predstavljamo druge vsebine kot pod ruralnostjo prvega obdobja.

O predstavah o podeželju v prvem obdobju lahko sklepamo le posredno. Iz današnjega zornega kota je bila osrednja lastnost pred pojavom industrializacije ruralnost. V gospodarskem smislu pomeni ruralnost kmetovanje, obdelovanje zemlje. Kmetje so »proizvajalci« in potrošniki obenem, kar pomeni, da morajo pridelati/pridobiti vse, kar potrebujejo za življenje. Od tod izvira velika navezanost na posest, saj je to edini vir za njihovo preživetje kjer ustvarjajo višek dobrin s katerimi oskrbujejo lastnike zemljišč. Lastništvo zemlje je pomenilo osnovno vrednoto, temeljni pogoj kmetovega obstoja in socialnega položaja, ne glede na to, ali je šlo za dejansko posest ali za najemniški odnos z državo, fevdalcem ali cerkvijo, kakršen je bil v veljavi pred letom 1848. V socialnem smislu ruralnost označuje socialne odnose med člani skupnosti v obliki medsebojne pomoči, socialnega nadzora, skupnega delovanja.

Vaška skupnost je patriarhalna; gospodarju družine je pripadala odgovornost za ključne odločitve o življenju družine. Delitev dela med člani družine in skupnostmi je bila jasna in je bila v skladu z obveznostmi in pravicami vsakega člana. Mladi so slavili praznike, odrasli so skrbeli za gospodarjenje, starejši pa za ohranjanje izročila, piše Stipe Šušvar (1988, 77). Družina in vaška skupnost sta bili več funkcionalni enoti, znotraj katerih je potekala socializacija posameznika, še nadaljuje (ibid 85). V kulturnem pogledu pomeni ruralnost organskost, s čimer je povezana tradicija, povezanost z naravo, kar je vir religioznosti, samozadostnosti, slednje pomeni, da so člani skupnosti vse potrebno večinoma naredili sami; kmetje so vse, kar jim je bilo ponujeno in dosegljivo predelali, prenesli, obdelali v skladu z lastnimi vrednotami, znanjem in življenjsko filozofijo, praktičnimi potrebami in razumevanjem dobrega in zla. Tako je nastajala narodna kultura, umetnost, identiteta. Vse to je v daljšem obdobju pridobilo oznako folklore.

Na podeželju nekoč ni bilo družbenih ustanov, ki bi uravnavale življenje ljudi. Cerkev je bila edina in zato najpomembnejša in je skrbela za celostno bivanje, ostalo pa se je dogajalo znotraj družine. Vaška skupnost je bila brez politične in upravljalvske moči, nad njo je vedno bil nekdo, ki je postavljajl pravila. Zunanji znak

ruralnosti sta vas in kmečka hiša, kasneje so se pojavile nekatere ustanove in dejavnosti, najpogosteje cerkev, šola, gasilski dom, združni dom, gostilna.

Ena od predstav o podeželju se nanaša na redkejšo poseljenost tega območja oziroma na bližino narave. V srednjem veku je za podeželje veljalo, da je to deloma divjina, ljudje, ki tam živijo, so izpostavljeni neizprosni naravi, kar v njih oblikuje trdoživost, rudimentarnost, odločnost. Tak vtis se je prenesel tudi v upodabljalno umetnost. V razpravi o krajini v slovenskem slikarstvu Nace Šumi (1975, 168-169) piše, da je »pokrajina pogosto prikazana kot divja, dramatična, nad človekom premočna narava ali kot eksotična, grozljiva krajina«. Meja med divjino in kulturno pokrajino je bila pogosto zabrisana. Ker v vsakem pojavu obstajata dve plati, pozitivna, prijetnejša in negativna, manj prijetna, je tudi ruralnost pogosto predstavljena kot slabša razvitost, vseprisotna revščina, slabe bivalne razmere, vdanost v usodo, religioznost.

V drugem obdobju, to je v 20. stoletju, se je dojemanje ruralnosti nekoliko spremenilo zaradi vdora neagrarnih dejavnosti in meščanske kulture. Napredek v tehniki je prinesel nove oblike fizične in duhovne komunikacije, obvladovanje večjega prostora, širjenje prostora vsakdana, lažje pridobivanje novih znanj in slabljenje sosedskih odnosov. Predstave o podeželju iz tega časa vključujejo razmerje napram mestu, recimo naravi bližje-oddaljeno, skupnost-družba, tradicija-napredek, ruralno-urbano, navaja Sigrun Langner (2019, 304). Spremenil se je tudi odnos meščanov do podeželja. Številni priseljenci v mesto so se z nostalgijo spominjali nekdanjega domovanja, drugačnih socialnih odnosov, predvsem družine, praznikov in kulture. Takšno nostalgično občutenje se je še krepilo ob pogostih obiskih, podeželje je postalo priljubljen kraj oddiha, obiskov pri sorodnikih.

Predstava o romantičnem podeželju se je krepila še bolj, ko je postajalo življenje v mestu stresno, kaotično, neosebno. Idilično podeželje, tako to imenujemo danes, označuje podeželje, ki na zunaj spominja na »stare dobre čase«, a nudi obiskovalcem vse udobje sodobnega časa. V predstavi, kakršno so gojili meščani v 20. stoletju, je izstopal naravni način življenja, mir, nedolžnost, preproste vrline, pravi Raymond Williams (2019, 9). Podeželje je bilo sinonim za avtohtono kulturno pokrajino, kakršna se je razvijala do začetka 20. stoletja, ko je vpliv urbanizacije postal prevladujoč in vseobsežen. Avtohtona kulturna pokrajina je prerasla v pravo vrednoto, ki jo je potrebno ohraniti (kljub temu, da je kulturna pokrajina odsev spreminjajočih se družbenih razmer in je ni mogoče ohraniti). Pri tem gre v bistvu

za paradoks: romantično podeželje na eni strani in marginalizacija istega na drugi; številni so v podeželju videli bivalni ideal, po drugi strani so se odmaknili od revščine, slabše opremljenosti, socialnega nadzora. Na ta način se je idealizirala preteklost, ki ni nikdar obstajala in širila podoba podeželske idile, in je kmetje niso nikdar poznali.

Druga predstava o podeželju tistega časa izpostavlja slabše razvito območje. Socialni realizem, literarna zvrst iz sredine prejšnjega stoletja, je ustvarjala predstavo o skromnosti, revščini in socialnih problemih podeželanov. Prav tako so iz strokovnih krogov prihajala opozorila, analize in svarila o slabši razvitosti, o demografski ogroženosti, o pomanjkanju delovnih mest v industriji in storitvenih dejavnostih, o razvrednotenju bivalnega okolja, o slabi prometni povezanosti, pomanjkljivi tehnični infrastrukturi.

Oznake kot nerazvito območje, marginalno območje, degradirano območje, obmejno območje so vzbujale negativne predstave o podeželju. A poudariti je potrebno, da so te oznake izrazito urbanocentrične, izhajajo iz prevladujoče kulture mest. To, da si bil podeželan, je bila včasih tudi vrednostna oznaka za življenjski slog, specifično politično usmeritev ali način bivanja. Politična orientacija ljudi na podeželju je še danes pretežno konservativna, kot kaže študija Jerneja Tirana in Boštjana Roglja (Tiran in Rogelj 2017). V tem obdobju je bil delež kmečkega prebivalstva razmeroma visok, veliko je bilo delavsko kmečkih gospodinjev, ki jih niso več sestavljali kmetje, niti ne člani, ki bi že sprejeli urbano miselnost. Deloma se je ta razpetost odrazila v stanovanjski gradnji in bivalni kulturi, ki ni bila niti urbana niti ruralna. V podobi podeželja tega obdobja pripada vidno mesto stanovanjski hiši, imenovani nova mestna hiša. Zasnova in oblika hiše nima nič skupnega s kmečkimi, simbolizira pa začetek drugačnega, mestnim območjem podobnega podeželja.

Predstave o podeželju, kakršne gojimo v začetku 21. stoletja, so raznolike; deloma zaradi heterogenosti podeželja, vpetosti v čas ne zmoremo prepoznati pravih. Ko poudarjamo, da je sodobno podeželje heterogen, diferenciran in hibridni prostor, da ga ni mogoče povezati z nekdanjo enovitostjo, pritrjujemo tudi številnim podobam podeželja. Ena od predstav temelji na prepletu urbanega in ruralnega.

Legenda

 Trška naselbina		
 Stanovanja	 Proizvodnja in obrt	 Železnica
 zgrajeno med 1950 in 1980	 zgrajeno med 1950 in 1990	 Ceste
 zgrajeno med 1981 in 2000	 zgrajeno po 1991	 Vodotok
 zgrajeno po 2000	 Šport in rekreacija	
 Oskrba in storitve	 Zelenice	
 zgrajeno med 1950 in 1990	 Parkirišča	
 zgrajeno po 1991		

vir: lastno kartiranje
avtor: Drozg, 2025

Slika 5: Šentjur pri Celju – območja (posplošena) prevladujoče rabe tal in obdobja prostorskega razvoja.

Vir: Terensko kartiranje, 2025. Avtor: V. Drozg, 2025.

Nekdanje majhno trško naselje se je po letu 1950 močno povečalo na račun stanovanjske gradnje in gospodarskih dejavnosti. Novi deli naselja so nekajkrat večji od trške naselbine, imenovane Stari trg, kjer so bile skoncentrirane storitvene dejavnosti. Naselje, od leta 2005 mesto, je nazoren primer urbanizacije podeželja.

Podeželje v bližini večjih urbanih središč ni niti mesto niti vas; v pokrajini je veliko nekmetijskih dejavnosti, stanovanjskih sosesk, trgovskih središč, skladišč in logističnih centrov, infrastrukturnih objektov, modernizacija življenja je vidna na vseh koncih, urbana kultura je izpodrinila nekdanjo ruralno (ljudsko, velika večina prebivalcev živi urbani način življenja, tudi opremljenost prostora, torej dostopnost do dejavnosti, je podobna razmeram v mestih. Gre za obmestje, suburbano območje, kjer na nekdanje podeželje spominjajo le zaplate kmetijskih in gozdnih zemljišč, nižja gostota poseljenosti in način pozidave.

Slika 6: Del naselja Gradiška (v občini Kungota).

Foto: V. Drozg, 2025.

Obmestna naselja se intenzivno širijo zaradi gradnje stanovanjskih objektov ter objektov storitvenih in obrtno proizvodnih dejavnosti. Kraj ima vse več urbanih značilnosti, zaradi česar območja ne dojemamo kot mesto, a tudi kot podeželje ne.

Del podeželja je še vedno območje omejenih možnosti. Opremljenost s storitvenimi dejavnostmi se je močno izboljšala, a zaostanek za mestom in obmestjem je še vedno velik. Pomanjkanje storitvenih dejavnosti prebivalce sili v pogosta potovanja in zadovoljevanje potreb v bližnjih mestih, število delovnih mest v neagrarnih dejavnostih se sicer povečuje, a ne dohaja števila delovno aktivnih. Ta del podeželja živi od endogenih resursov ter od dejavnosti v urbanih središčih, kar pomeni da so na območju prisotne nekmetijske dejavnosti in kmetovanje, vendar oboje v omejenem obsegu.

Del podeželja je območje pridelave hrane. Podobe velikih polj, vinogradniških površin in sadovnjakov, opuščenih zemljišč, kmetijskih strojev, živine na pašnikih, intenzivnega vrtnarjenja, velikih rastlinjakov in gospodarskih poslopij, so slike sodobnega podeželja, kjer je kmetijstvo napol industrijska panoga, kmet je sodobni podjetnik. Ob tem pogosto pomislimo na obremenjevanje okolja, na propadanje ekosistemov, zmanjševanje števila živalskih in rastlinskih vrst, na zdravo hrano. Del podeželja je usmerjen v turizem in rekreacijo. Tovrstno doživljanje podeželja je blizu tistemu, v katerem je izpostavljena narava in možnosti za preživljanje prostega časa. Za številne prebivalce urbanih območij je podeželje prostor oddiha, rekreacije, tudi bivanja. Narava, manjša gostota urbanih elementov, manjša intenzivnost vsakdana privlačijo prebivalce mest, ki na podeželju iščejo odmik od življenja v mestih. Prav to je tržna niša za številne dejavnosti, ki nastajajo na novo. Turistična in športna infrastruktura, kolesarske poti, poti za pohodništvo, tematske poti, območja vodnih športov, zaznamuje vse večji del podeželja v vseh reliefnih enotah. Trženje podeželja v veliki meri sloni prav na tem, dopolnjujejo pa ga še podobe idiličnega podeželja, kakršno je bilo nekoč, ponudba domače kulinarike, kulturne vsebine ter (pregovorna) prijaznost in neposrednost prebivalcev. V reklamnih sporočilih je tovrstno podeželje prikazano kot nasprotje mestnim območjem, s kulturno pokrajino, kakršno najdemo samo še mestoma, z elementi ljudske obrti in umetnosti – podeželje, kakršno je bilo nekoč. Na tem območju obstaja druga smer kmetovanja, tako imenovano sonaravno ali ekološko kmetovanje, v katerem je ekologija pomembnejša od donosnosti in drugih komercialnih učinkov.

Doživljanje ruralnosti kot ključne lastnosti podeželja, se je močno spremenilo. Prvotne socialne, gospodarske, kulturne in fizične (materialne) lastnosti so dvesto let pozneje toliko drugačne, kolikor obsežnejši je bil vpliv mest in splošne modernizacije življenja. Socialni vidik ruralnosti, katerega temelj sta bili skupnost in družina, se je izgubil v vse izrazitejšem individualizmu. Ruralnost v ekonomskem smislu, torej samooskrbno kmetovanje, zaradi specializacije in modernizacije kmetijstva, doživljamo skoraj tako kot proizvodnjo industrijskih izdelkov. Do današnjih dni se je razumevanje ruralnosti skrčilo na kulturni segment, to je na folkloro, glasbo, ljudsko obrt, gastronomijo, idilično kulturno pokrajino in še ohranjeno podobo nekdanjih vasi in kmečkih hiš. Socialnih in gospodarskih razmer ter materialne strukture na velikem delu podeželja večinoma ne doživljamo več kot ruralnost.

7 Sklep

Spreminjanje je edina stalnica tega sveta, nestalnost vsega je v pokrajini enako očitna kot v drugih delih našega življenja. Spreminjal se je odnos med mestom in podeželjem, tako po intenziteti kot vsebini. To kaže, da gre v razvoju življenjskih oblik za dialektično razmerje med tradicijo in modernostjo in da je v dualno razumevanje sveta potrebno vključiti dodatne vidike, ki prvotno podobo pokažejo v celovitejši luči. Spremenilo se je tudi podeželje samo. Znano zaporedje: spremembam na gospodarskem področju sledijo socialne spremembe, spremembe materialnih stvari in grajenega okolja, zadnje nastopijo še spremembe na področju kulture in miselnosti, je na podeželju več kot očitno. Spreminjanje pokrajine se pomika k oblikam, kakršne omogoča razvoj tehnologije in s tem povezan način življenja. Potrebno je veliko časa, da se spojita socialno in grajeno okolje, da se sledi preteklosti ob družbenih spremembah prekrijejo, izbrisejo ter nastanejo nove, a tak razvoj je neizbežen.

Preglednica 1: Značilnosti podeželja v treh razvojnih obdobjih.

	Delovanje v prostoru	Zamisli o prostoru	Dojemanje prostora
1.	<ul style="list-style-type: none"> – povezanost z naravo – organskost – samozadostnost – avtohtona kulturna pokrajina 	<ul style="list-style-type: none"> – prilagojenost naravi – socialna topografija – simbolna topografija – oblikovna enotnost – racionalnost rabe prostora 	<ul style="list-style-type: none"> – skladnost človeka z naravo – socialna skupnost, družina – samooskrbnost – pol divjina – revščina – vas, kmetija, sakralni objekti
2.	<ul style="list-style-type: none"> – nove dejavnosti, industrija – intenzivna gradnja – novi stavbni tipi – industrijsko kmetovanje – kmetijske operacije – modernizacija infrastrukture 	<ul style="list-style-type: none"> – območje potrebno sanacije – manj razvito območje – demografsko ogroženo območje – prenova vasi, CRPOV – splošna modernizacija 	<ul style="list-style-type: none"> – slabše razvito območje – niti vas niti mesto – razgrajevanje avtohtone kulturne pokrajine – romantiziranje podeželja
3.	<ul style="list-style-type: none"> – intenzivno kmetovanje – ekološko kmetijstvo – nove storitvene dejavnosti – raznolikost gradnje objektov – širjenje tehnične infrastrukture 	<ul style="list-style-type: none"> – nova ruralnost – lokalne pobude za izboljšanje pogojev bivanja in dela – izkoriščanje lokalnih potencialov – večfunkcionalnost podeželja 	<ul style="list-style-type: none"> – urbanizirana območja – območje omejenih možnosti – območja intenzivnega kmetijstva – območja turizma in idiličnega podeželja – gastronomija, folklor

Na podeželju smo priče preobrazbi iz obdobja ruralnosti proti urbanosti, ki zaznamuje sodobno civilizacijo. Poleg nekoč prevladujoče kmetijske dejavnosti so se na podeželje v različnem obsegu razširile proizvodne in storitvene dejavnosti. Socialna sestava prebivalcev je vse bolj podobna tisti v urbanih območjih. V grajenem okolju, materialnih stvarih in elementih kulture prevladujejo urbani elementi, a hkrati je vse več oživljanja nekdanjega, ruralnega. Površina podeželja se zavoljo vsega naštetega zmanjšuje, površina urbanih območij se povečuje. Ne gre le za preobrazbo podeželja, tudi za kakovostno spremembo iz ruralnega v urbano, kar je opazno predvsem v okolici večjih mest. Sodobno podeželje je mozaik različnih območij, zato enoten pojem ni več povsem ustrezen. Potrebno bo morda še govoriti o urbaniziranem podeželju, kmetijskem podeželju, podeželju z omejenimi razvojnimi možnostmi in o turistično-rekreativnem podeželju. Spreminjanje podeželja nismo prikazali po pokrajnotvornih dejavnikih, kot je običajno v metodologiji geografskih prikazov, temveč po dejavnikih, ki ustvarjajo prostor, a se zdi, da je tak pristop potrebno še metodološko izpopolniti in vsebinsko domisliti.

Viri in literatura

- Baš, F., Pirc, I. (1938): Socialni problemi slovenske vasi. Socialno ekonomski inštitut. Ljubljana
- Baš, F. (1984): Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Slovenska matica. Ljubljana
- Barbič, A. (1991): K »novemu« pojmovanju ruralnosti. V: Prihodnost slovenskega podeželja. Dolenjska založba. Novo Mesto
- Belec, B. idr. (1986): Melioracije in komasacije v Spodnji Ščavniški dolini in njihov učinek na preobrazbo pokrajine. Pedagoška fakulteta. Univerza v Mariboru
- Blaznik, P. (1970): Kolektivna kmečka posest. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. DZS. Ljubljana
- Drozg, V. (1995): Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Geographica Slovenica 27, Inštitut za geografijo. Ljubljana
- Drozg, V. (2002): Poselitvena območja in diferencirana merila za urejanje naselij. V: Oblike prostorskega načrtovanja: od mestnega načrta do urejanja naselij. (Ur.: Lučka Ažman Momirski in Alenka Fikfak). Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana
- Drozg, V. (2003): Ohranjanje regionalne raznolikosti stanovanjske hiše v Sloveniji. V: DELA 18. Ljubljana, str. 449-461
- Drozg, V. (2013): Tipi novodobne enostanovanjske hiše. V: Revija za geografijo 8-1/2013. Maribor, str. 69 – 82
- Drozg, V. (2017): Prostorski razvoj naselij v Podravju v zadnjih desetletjih. V: Drozg, V., Horvat, U., Konečnik Kotnik, E. (2017): Geografije Podravja. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. Maribor
- Družbeni plan SR Slovenije za obdobje 1981 – 1985. Uradni List SRS, številka 12-729/81
- Fister, P. (1993): Glosar arhitekturne tipologije. Arhitekturna identiteta. Zavod za prostorsko planiranje. Ljubljana
- Glück, A., Magel H. (1993): Podeželje – vrt prihodnosti. Glavarjeva družba. Komenda
- Hafner Fink, M. (2024): Stanovanjska oskrba v Sloveniji: družboslovna anketa o stanju in trendih. Fakulteta za družbene vede, Urbanistični inštitut Slovenije, Ljubljana. Dostopno na: [Povzetek-ključnih-ugotovitev.pdf](#) (pridobljeno 16. 12. 2024)

- Halfacree, K. (2006): Rural space: constructing a three-fold architecture. V: Clooke, P., Mardesen, T., Mooney, H.P. (2006): Handbook of Rural Studies. Sage. London
- Henkel, G. (1999): Der Ländliche Raum. Teubner. Stuttgart (3. izdaja)
- Holz, E. (1994): Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. ZRC SAZU, Ljubljana
- Ipsen, D. (1992): Stadt und Land – Metamorphosen einer Beziehung. V: Stadt und Raum. Soziologische Analysen. Centaurus-Verlagsgesellschaft. Pfaffenweiler
- Kladnik, D. (1999): Leksikon geografije podeželja. Inštitut za geografijo. Ljubljana
- Klemenčič, V., Jeršič, M. (1967): Elementi transformacije Bistriške ravnine. Kamniški zbornik. 1967, let. 11, str. 3-46
- Klemenčič, V. (1971): Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti. Geografski zbornik, letnik XII. Ljubljana
- Klemenčič, V. (1972): Geografija prebivalstva Slovenije. V: Geografski vestnik XLIV, Ljubljana
- Klemenčič, V. (2002): Procesi deagrarizacije in urbanizacije slovenskega podeželja. V: Dela 17. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
- Klemenčič, M. M. (2006): Teoretski pogled na razvojne strukture slovenskega podeželja. V: DELA števil. 25. Ljubljana, str. 159 – 171
- Kovačič, M. (1992): Razvojna filozofija in strategija za podeželje. V: Kovačič, M. (ur.) (1992): Pristop k razvoju podeželja. Zbornik, zvezek 1. Družba za razvoj podeželja. Ljubljana
- Kušar, S. (2005): Manj razvita območja kot instrument regionalne politike. V: DELA 24. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
- Lampič, B. (2008): Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikv ali razvojni potencial. GeograFF2. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
- Langthaler, E. (2019): Sozial- und kulturwissenschaftliche Konstruktionen des Dörflichen. V: Nell, W., Weiland, M. (Hrsg.) (2019): Dorf. Ein interdisziplinäres Handbuch. J.B. Metzler Verlag. Berlin
- Langner, S. (2019): Bilder des Ländlichen in Stadt- und Landschaftsplanung. V: Nell, W., Weiland, M. (Hrsg.) (2019): Dorf. Ein interdisziplinäres Handbuch. J.B. Metzler Verlag. Berlin
- Lefebvre, H. (2013): Produkcija prostora. Studia Humanitatis. Ljubljana (prva izdaja 1974)
- Logar, E. (2023): Znamčenje območij kot pristop k razvoju podeželja v Sloveniji. Disertacija. Univerza v Ljubljani
- Magel, H. (1994): diskusijski prispevek. V: Kovačič, M. (ur.) (1994): Pristop k razvoju podeželja. Zbornik, zvezek 2. Družba za razvoj podeželja. Ljubljana
- Moškon, D. (1992): Kako graditi lepšo hišo na Slovenskem. Obzorja, Maribor
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. IV knjiga. (1985), SAZU. Ljubljana; geslo samobiten
- Novak, V. (1978): Sestava slovenske ljudske kulture. V: Pogledi na etnologijo. Partizanska knjiga, Ljubljana
- Pelc, S. (1993): Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane. Geographica Slovenica 25. Inštitut za geografijo. Ljubljana
- Potočnik Slavič, I. in drugi (2022): Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji. GeograFF26, Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Redepenning, M. (2019): Stadt und Land. V: Nell, W., Weiland, M. (Hrsg.) (2019): Dorf. Ein interdisziplinäres Handbuch. J.B. Metzler Verlag. Berlin
- Šumi, N. (1975): Krajina v novejšem slovenskem slikarstvu. V: Pogledi na slovensko umetnost. Partizanska knjiga. Ljubljana
- Šušvar, S. (1988): Sociologija sela. 1. del. Školska knjiga. Zagreb
- Telekom: Pokritost mobilnega omrežja - Telekom Slovenije, <https://www.telekom.si/mobilno/pokritost-mobilnega-omrezja> (pridobljeno 22. 1. 2025)
- Tiran, J., Rogelj, B. (2017): Geografski vidiki volitev v Podravju. V: Drozg, V., Horvat, U., Konečnik Kotnik, E. (2017): Geografije Podravja. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. Maribor
- Vilfan, S. (1980a): Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek: Agrarno gospodarstvo. DZS. Ljubljana
- Vilfan, S. (1980b): Zemljiška gospostva. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek: Agrarno gospodarstvo. DZS. Ljubljana

- Vovk Korže, A., Vrhovšek, D. (2007): Ekoremediacije za doseganje okoljskih ciljev v Sloveniji. V: *Revija za geografijo* 1-2/2007. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
- Vrišer, I. (1998): *Kmetijsko gospodarjenje*. V: *Geografija Slovenije*. Slovenska matica. Ljubljana
- Williams, R. (2019): *Dežela in mesto*. *Studia Humanitatis*. Ljubljana (prva izdaja 1985)
- Woods, M. (2005): *Rural Geography*. Sage. London
- Žiberna, I. (2017): Spreminjanje rabe tal na območju obpanonske severovzhodne Slovenije v obdobju 2000-2015. V: Drozg, V., Horvat, U., Konečnik Kotnik, E.: *Geografije Podravja*. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru
- Žvanut, M. (1994): *Od viteza do gospoda*. Viharnik. Ljubljana

Povzetek

Podeželje in mesto, dva socialna, gospodarska in fizična sistema, si stojita nasproti, a sta obenem povezana. Oblika in intenziteta povezav sta se skozi čas spreminjali. Sprva so bile vezi med njima ohlapne, omejene predvsem na upravne zadeve, sicer sta se razvijala bolj ali manj neodvisno drug od drugega. Podeželje je zaznamovala ruralnost v najširšem pomenu besede – organski razvoj naselij, prilagojenost naravnim razmeram, zavezanost tradiciji, socialno homogene skupnosti, samozadostnost in kulturna samobitnost. Kasneje, v začetku 20. stoletja, se je zaradi širjenja industrijskega načina proizvodnje in s tem povezanih socialnih razmer, vpliv mest na podeželju močno okreplil. Podeželje je v socialnem in ekonomskem pogledu postajalo vse bolj podobno mestom. Kmetijstvo je postalo industrijska panoga, naselja so pridobila urbani videz, opremljena z dejavnostmi, kakršne so bile nekoč samo v mestih, delež kmečkega prebivalstva se je zelo zmanjšal, povečal pa se je delež dnevnih migrantov, veliko prebivalcev je podeželje tudi zapustilo. V tem obdobju se je podeželje pričelo diferencirati – območja bližje urbanim središčem so se razvijala drugače od predelov, ki so bila bolj odmaknjena. V tretjem obdobju, zametke katerega je moč prepoznati konec preteklega stoletja, se na podeželju krepí in obuja nekdanja gospodarska in kulturna samobitnost. Povezana je z oživiljanjem dejavnosti, mnoge so povezane s kmetijstvom, turizmom in rekreacijo, storitvami, pridobivanjem energije. Podeželje postaja heterogeno, urbanizirana območja se prepletajo z območji turizma, varovanja narave in predeli z omejenimi razvojnimi možnostmi.

